

Sağ Popülizmin COVID-19 Krizindeki Yansımaları: Trump ve Bolsonaro'nun Yaklaşımlarının Analizi

Burak İyiekici, Şırnak Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü

ORCID: 0000-0003-3604-0760

E-Posta: burakiyiekici@gmail.com

Öz

Bu çalışma, sağ popülist düşünce ve pratiği, Donald Trump ve Jair Bolsonaro'nun COVID-19 pandemisi sürecindeki yönetimleri üzerinden incelemektedir. Buna göre iki liderin Covid-19 pandemisindeki söylem ve uygulamalarının, neredeyse birbirinden ayırt edilmesi olanaksız bir biçimde benzerlik göstermesinin, iki liderin sağ popülist yönelimlerinden kaynaklandığı görülmektedir. Bu paralelde çalışma, popülist sağın temel unsurlarıyla Trump ve Bolsonaro'nun salgın döneminde gösterdikleri yönetimin uyumunu konu edinmektedir.

Çalışma, popülizmin genel kavramsal çerçevesini ele alarak başlamaktadır. Popülizmin, elitlere karşı halk egemenliğini savunan ve halkın doğrudan sesini duyurmasını teşvik eden bir yaklaşım olduğu vurgulanmaktadır. Popülizmin bu bağlamda lider-halk özdeşleşmesi, elit karşıtlığı, liderin basit ve anlaşılır dil kullanımı ve halkla doğrudan iletişim kurması gibi unsurlar üzerinden analiz edilmiştir. Çalışma, sağ popülizmin temel karakteristik özelliklerine de odaklanarak onun milliyetçiliğe, ekonomik korumacılığa, muhafazakârlığa ve neoliberalizme dayanan kritik yaklaşımlarını da incelemektedir.

Çalışma sağ popülist liderlerin, pandemiye nasıl ele aldıklarını ve bu süreçte hangi stratejileri benimsediklerini, önemli kritik açıklama ve uygulamaları üzerinden değerlendirmiştir. Bu bağlamda Donald Trump'ın pandemi yönetimi, aşı ve maske kullanımı konusundaki kararsızlığı, sağlık önlemlerine karşı tutarsız yaklaşımları ve bilim dünyası tarafından kabul edilmeyen bazı uygulamaları halka önermesi ekseninde açıklanmıştır. Ayrıca Trump'ın önerilen sağlık önlemlerine yönelik değişken tutumu ve halkla özdeşlik kurarak kendi politik programını hayata geçirme çabaları, sağ popülizmin kriz yönetimindeki somut çıktıları olarak incelenmiştir. Jair Bolsonaro'nun pandemi sürecindeki yönetimi ise yine aşı ve maske karşıtlığı, sağlık uzmanlarına mesafeli yaklaşımı, birtakım komplocu görüşleri ve ekonomiyi önceleyen tutumu bağlamında ele alınmıştır. Bolsonaro'nun sağlık önlemlerine karşı olan eleştirileri ve bu eleştirilerin sağ popülizmle olan bağlantısı da ayrıca analiz edilmiştir.

Sonuç olarak bu çalışma, Trump ve Bolsonaro'nun pandemi sürecindeki yönetimlerinin sağ popülizmin temel unsurlarıyla ilişkisini, başka bir ifadeyle

bu liderlerin kriz yönetimindeki stratejileri ve pratiklerinin popülist sağıın temel yönelimleriyle uyumluluğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu çalışma, sağı popülizmin somut bir kriz döneminde nasıl şekillendiğini ortaya koyarak söz konusu liderlerin yönetimlerini belirli bir teorik bağlama oturtmayı denemektedir.

Anahtar Kelimeler: Trump, Bolsonaro, Popülizm, Sağı Popülizm, COVID-19.

Reflections of Right-Wing Populism in the Covid-19 Pandemic: An Analysis of Trump and Bolsonaro's Approaches

Abstract

This study examines right-wing populist thought and practice through the administrations of Donald Trump and Jair Bolsonaro during the COVID-19 pandemic. Accordingly, it is seen that the almost indistinguishable similarity of the two leaders' discourses and practices during the Covid-19 pandemic stems from their right-wing populist orientations. This study focuses on the alignment between the basic elements of the populist right and the governance of Trump and Bolsonaro during the pandemic.

The study begins by discussing the general conceptual framework of populism. It is emphasized that populism is an approach that defends popular sovereignty against elites and encourages the direct voice of the people. In this context, populism is analyzed through elements such as leader-public identification, anti-elite, the leader's use of simple and understandable language and direct communication with the public. The study also focuses on the main characteristics of right-wing populism and examines its critical approaches based on nationalism, economic protectionism, conservatism and neoliberalism.

The study evaluates how right-wing populist leaders have handled the pandemic and what strategies they have adopted in this process through important critical statements and practices. In this context, Donald Trump's management of the pandemic is explained in terms of his ambivalence about the use of vaccines and masks, his inconsistent approaches to health measures, and his recommendation of some practices that are not accepted by the scientific world. In addition, Trump's variable attitude towards the proposed health measures and his efforts to implement his own political program by identifying with the public are examined as concrete outputs of right-wing populism in crisis management. Jair Bolsonaro's management of the pandemic process is also discussed in the context of his opposition to vaccines and masks, his distant approach to health experts, some conspiratorial views and his attitude prioritizing the economy. Bolsonaro's

criticisms of health measures and their connection to right-wing populism are also analyzed.

In conclusion, this study demonstrates the relationship between Trump and Bolsonaro's governance during the pandemic and the core elements of right-wing populism, in other words, the compatibility of their crisis management strategies and practices with the core orientations of the populist right. Therefore, this study attempts to place the governance of these leaders in a specific theoretical context by revealing how right-wing populism is shaped in a concrete crisis period.

Keywords: Trump, Bolsonaro, Populism, Right-Wing Populism, COVID-19.

Giriş

2019 yılının sonlarında başlayıp 2023 yılında Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından 'küresel acil durum' olmaktan çıkarılan Coronavirus Disease 2019 (COVID-19) pandemisi, küresel olduğu kadar yerel nitelikte etkilerde de bulunmuştur. Söz konusu çerçeve içerisinde Çin'de başlayıp dünyaya yayılan COVID-19 virüsü, Amerika Birleşik Devletleri'nden (ABD) Mozambik'e, Macaristan'dan Tayland'a, dünyanın dört bir yanındaki etkisiyle birlikte kendine has ülkesel etkiler doğurmuştur. Farklı coğrafyalarda hastalığın belirti ve semptomları çoğunlukla benzer olmasına karşın pandeminin sonuçlarının farklılık göstermesinin sebebi ise o ülkelere özgü hükümet sistemleri, sosyal güvenlik sistemleri, gelişmişlik düzeyi, eğitim seviyesi, nüfusu, kültürel yapısı vb. unsurlardır.

Bütün bu etkenler farklı oranlarda virüsün doğurduğu sonuçları etkilemiş olsa da bunlar arasından farklı yönetim sistemleri ve usullerinin hastalığın gelişimini nasıl belirlediğine yönelik bir çalışma, ilginç olduğu kadar beyhude bir gayret olacaktır. Zira o ülkede sosyal, ekonomik ve kültürel yapı aynı kabul edilirken, bunların içinden yalnızca siyaset sekmesini alıp başka bir biçimde simüle ederek salgının sonuçlarını kestirmeye çalışmak, zihin açıcı olmasına karşın bilimsel bir çaba olmayacaktır.

Bu halde söz konusu tahminden ziyade, benzer yönetim teknolojisi ya da siyaset biçiminin uygulandığı farklı ülkelerde, ekonomik, siyasal ve sosyal sonuçlar doğuran bir kriz durumunda liderlerin tutunduğu pozisyondaki ortaklıkları teşhis etmek; anlamlı ve bu siyaset tekniğinin doğasına ilişkin açıklayıcı olacaktır. Tam da sağ popülist liderlerin COVID-19 salgınındaki söylem ve aksiyonlarını inceleyip bunlar arasında benzerlik tespit ettiğimizde, buradan popülizmin karakteristik özelliklerine dair doğrulama yapmak olanaklı olacaktır. Nitekim bu ögelere bakıldığında çalışma bağlamında

odaklanılacak iki sağ popülist liderin salgının idaresinde neredeyse birbirinden ayırt edilmesi imkânsız tutum takındıkları görülmektedir. Popülist liderliğin akut bir kriz anında farklı coğrafyalarda benzer bir duruş sergilemesi, bu iki ülke yani ABD ile Brezilya'nın, dünyada COVID-19 kaynaklı ölüm sayısında ilk iki sırada olması açısından da dikkate değerdir.

Bu çalışma, iki sağ popülist lider olarak dönemin ABD başkanı Donald Trump ile Brezilya Devlet Başkanı Jair Bolsonaro'nun COVID-19 pandemisi döneminde (2019-2023) salgınla ilgili aldıkları ve almadıkları bazı tedbirlere odaklanarak, popülizmin siyasal karakterine dair sonuçlar bulmaya ya da o sonuçları doğrulamaya çalışmaktadır. Popülizme ilişkin temel metinlerin yanında, COVID-19 döneminde Trump ve Bolsonaro'nun yaptığı açıklama ve uygulamalar içinse kamuoyunda bilinen ve hemen hemen bütün haber kaynaklarında yer alan haberler dikkate alınmış, bunlar içinden ana akım medya kaynaklarında çıkan haber ve analizler temel girdi olarak kullanılmıştır. Söz konusu kaynakların sentezlendiği çatı ise sağ popülizmin, neoliberal dönemde, özellikle de 2008 sonrası krize giren liberal demokrasiye yine egemen sınıflar içerisinde verilmiş bir yanıt ve tepki olarak kitlelere yeni bir 'umut' ve 'çıkış' müjdeleyen bir siyaset biçimi olduğu düşüncesidir.

Söz konusu tahlili yapabilmek adına ilk bölümde popülizme dair genel tartışmalar aktarılmaya çalışılacak ve konuya yönelik literatürdeki temel yaklaşımlar çerçevelenecektir. Söz konusu tartışmalarda bir ortaklaşmanın olmamasından ötürü, popülizme dair iddialı tanımlarda bulunmadan minimal tanımlamalarla yetinilecektir. İkinci bölümde popülizmin bir formu olarak ki bu fenomen hem sağ hem sol içeriklere sahiptir, sağ popülizmin özgün nitelikleri açığa çıkarılacaktır. Burada sağ popülistlerin milliyetçi, çoğulculuk karşıtı, anti-entelektüel vb. nitelikleri ve neoliberal veçhesi özetlenecek ve sağ popülistlere dair ortak bir imaj yaratılmaya çalışılacaktır. Üçüncü bölümde bir sağ popülist olarak Trump'ın COVID-19 pandemisine yönelik temel yaklaşımı, açıklamaları ve çeşitli uygulamaları incelenecek, söz konusu söylem ve pratiklerin sağ popülizmde izi sürülecektir. Sonrasında ise popülist sağın iktidarda olduğu ABD'de salgının bilançosu değerlendirilecektir. Son bölümde ise COVID-19 salgınında iktidarda olan bir diğer sağ popülist lider Bolsonaro'nun ilgili dönemdeki üslup ve performansı ana hatlarıyla sıralanacak ve aynı şekilde Brezilya'da pandeminin bıraktığı enkaz özetlenecektir.

Popülizm: Kavramsal Çerçeve ve Temel Özellikler

Farklı coğrafyalarda yaklaşık 150 yıllık bir maziye sahip olan popülist hareketler, özellikle neoliberal dönem sonrası alan kazanarak gelişmiş

kapitalist ülkelerde de güç sahibi olmaya başlamış ve hatta iktidara yürümüştür. İtalya'da S. Berlusconi'nin uzun iktidarı, İngiltere'de Brexit süreci, ABD'de D. Trump'ın, Brezilya'da J. Bolsonaro'nun, Türkiye'de R. T. Erdoğan'ın Macaristan'da V. Orban'ın seçimleri kazanması, diğer yandan İspanya'da Podemos'un Yunanistan'da ise Syriza'nın kazandığı zaferler de popülizme yönelik akademik ilgiyi artırmıştır. Görüldüğü üzere gerek sağ gerekse de sol hareketler içerisinde karşılık bulabilen popülizm, artan ivme ve etkisine karşılık, üzerinde konsensüs sağlanmış bir tanıma sahip değildir.

Siyaset biliminde, popülist bir siyasi akımı 'popülist' olarak tanımlayabilecek bazı araçlara sahip olsak da bu araçlar 'faşizm', 'liberalizm', 'sosyalizm', 'feminizm' gibi üzerinde geniş bir uzlaşa sağlanmış ve ayırt edilebilir nitelikteki siyasi ideolojilerinki kadar keskin ve belirgin değildir. Aslında popülizmin doğasından kaynaklanan bu zorluk, onun bir ideoloji mi strateji mi yoksa söylemden mi ibaret olduğu konusunda kendisini göstermektedir.

Popülizme ait özgün bir tanım sorunu, daha baştan onun kategorizasyonunda kendisini göstermektedir. Daha açık ifadelerle, popülizmin henüz bir ideoloji, strateji veyahut söylem olarak sınıflandırılmamış olması, söz konusu belirsizliğin kaynaklarından birisidir. Gerçekten de Cas Mudde ile Kaltwasser (2019), Albertazzi ile McDonnell (2008), Abts ile Rummens (2007) gibi yazarlar popülizmi bir ideoloji; Knight (1998), Weyland (2001) ve Jansen (2011) gibi yazarlar onu bir strateji; Laclau (2005), Moffitt (2021) ve Mouffe (2023) gibi isimler ise onu bir söylem olarak değerlendirmektedirler.

Söz konusu yaklaşımlar içerisinde bu ayrımları mutlak biçimde ele almayı birleştirmeye çalışan isimler (Resnick, 2017) olduğu gibi her bir sınıflandırma da kendi içinde alt kırılımlara sahip olabilmektedir. Örneğin ilk olarak Canovan (2002), demokrasiyi yeniden diriltmek için sahneye çağrıldığını düşündüğü popülizmi bir ideoloji olarak ele alırken, popülizmin ideoloji olduğu konusunda Canovan'la mutabık olan Mudde ve Kaltwasser (2019: 16) ise onu sadece 'ince merkezli bir ideoloji' olarak tarif etmektedir. Buna göre popülizm her ne kadar bir ideoloji olsa da sosyalizm ya da liberalizm gibi hayatın veya dünyanın bütününe yönelik açıklamalar getirebilen bir düşünce sistemi değildir ve bu onun ancak diğer 'kalın merkezli ideolojiler'e eklenerek varlığını sürdürebileceği anlamına gelmektedir.

Popülizmi bir ideoloji olarak değil, bir strateji olarak ele alan yazarlar, popülizmin temel olarak siyasi iktidarın ele geçirilmesi sorunu üzerine odaklandığını vurgulamaktadır. Bu haliyle popülizm; siyasi iktidarın elde

edilmesi ve korunması noktasında manivela görevi görmektedir. Örneğin Weyland (2001: 5) popülizmi, karizmatik liderin örgütsüz ve dağınık kitlelerle kurduğu doğrudan ve aracsız bağ aracılığıyla iktidarı ele geçirme mücadelesi olarak tanımlar. Benzer şekilde Resnick de (2010: 1) popülizmi, marjinalleştirilmiş kesimlerin dışlanmışlıklarını düzeltmeyi amaçlayan bir mobilizasyon stratejisi olarak tanımlar.

Popülizmi bir ideoloji ya da strateji olarak ele almaktan çok ezilen kitlelerin ezenlere karşı seferber edilmesinde kullanılan bir üslup ve söylem olarak ele alan Laclau (2005: xi) ise onun, “politik olanı inşa etmenin bir yolu” olduğunu söyleyerek popülizmin kimlik inşasındaki rolüne işaret eder. Bu haliyle Laclau’ya (2005: 13) göre, popülist bir politik hareket için esas olan genel siyasi performansın gerçekleştirileceği söylemsel sekansların belirlenmesidir. Benzer şekilde onu icra edilen bir şey olarak gördüğünü belirten Moffitt de (2021: 18) popülizmi “çeşitli siyasi ya da kültürel bağlamlarda harekete geçirilen bir siyasi üslup olarak” adlandırır.

Popülizmi haritalandırma sorunu, onun kendine özgü belli başlı bazı usul ve içeriğe sahip olmadığı anlamına gelmez. Diğer bir deyişle popülizm ister ideoloji ister strateji ister söylem isterse de bunlardan birkaçı ya da tamamı olarak ele alınsın -ki bu tercih, birçok şeyi değiştirecektir- bu, onun doğasına ilişkin konu üzerine çalışan uzmanların ortaklaştığı hiçbir unsur olmadığı anlamına gelmemektedir. Farklı pozisyona sahip yazarların yukarıdaki tanımlamalarından da tespit edilebileceği üzere popülizm, öncelikle iktidar sahibi elitlere ve müesses nizama karşı, dışlanmış halk kitlelerinin temsil ve mobilizasyonunu amaçlayan bir yaklaşımı ifade etmektedir (Canovan, 1999: 2; Müller, 2016: 21; Pappas, 2016; Mouffe, 2023: 17). Bu yaklaşıma göre siyasetin diyalektiği, müesses nizamın sahibi elitler ile popülist lider önderliğinde çıkarları birleştirilmiş -ya da birleştirildiğine inandırılmış- halkın mücadelesine dayandırılmaktadır. Popülistler açısından elitlerin tanımlanma temeli, iktidar sahipliğiyle ilgilidir (Mudde ve Kaltwasser, 2019: 23). Dolayısıyla iktidar sahipleri olarak elitler ve diğerleri (ondan geriye kalanlar olarak) ikiliği, popülist toplum tahayyülünün bel kemiğini oluşturmaktadır.

Söz konusu ayrımı baz aldığımızda popülist liderlerin, iktidardan dışlanan halk kitleleriyle kurduğu ilişkinin özgünlüğü ise onun aracsız ya da doğrudan bir ilişki biçimine dayanmasıdır. Daha somut ifadelerle popülist lider, kitle tabanı ile hükümet, parti ya da parti sözcüleri, kanaat önderleri, kurmayları ya da başka herhangi biri vasıtasıyla değil bizzat iletişime geçer. Halkla

ilişkilerde kurumsal iletişimin arka plana alındığı popülizmde, bürokrasinin devreden çıkarıldığı (Moffit, 2022: 32) ve hatta liderin partisinin de etkisizleştiği görülmektedir. Popülizmi faşist ve sosyalist hareketlerden ayırıştıran partinin merkezi bir rolü olmaması hususu, Mudde ve Kaltwasser'in (2019: 59), popülist liderin partisini "sahte örgüt" olarak adlandırmasına neden olmaktadır. Popülist liderin tabanıyla aracısız ve dolaysız temas etme arzusu ve pratiği, kitesinin sözcüsü olma ve onları doğrudan temsil etme hedefiyle birleşir. Tabanıyla yakın bir temsil ilişkisi kuran popülist lider, bu temsil ilişkisinin ötesine geçerek onlarla özdeşleşir, Belge'ye (2018: 61) göre de onun ruhu ve hatta kendisi olur.

Halk kitleleriyle kurulmak istenen doğrudan etkileşimin doğal bir sonucu da onlarla yaratılması gereken duygudaşlıktır. Nitekim popülist siyasetin bir diğer unsuru da -faşizme benzer biçimde- kalabalıklarla kurulan coşkulu ve duygu yoğun söylem ve iletişimdir (Fassin, 2019: 68-69). Müesses nizam ve elit karşıtlığıyla harlanan coşkulu popülist söylem, kitlelerin dışlanmışlığı, hayal kırıklığı ve marjinalleştirilmesinden doğan öfkeyi de yakıt olarak kullanır. Özellikle ulusal gurur ekseninde inşa edilen (Keyman, 2023: 53) lider ve kitle arasındaki karşılıklı galeyana gelme durumu, yukarıda bahsedildiği üzere iktidar sahipliği özelinde tanımlanan elit karşıtlığıyla bir bütün oluşturur. Buna göre popülistler, siyasetin dışından geldikleri hem de sıradan insanların gerçek temsilcileri iddiasında (Mudde ve Kaltwasser, 2019: 82) oldukları için iktidarın yozlaştırıcı etkisinin dışındadırlar ki bu onları 'saf', 'masum' ve 'kirlenmemiş' kılar. Söz konusu heyecanlı ve duygu dolu üslup, kaynağını bu 'safılık' ve 'haklılık'tan alır.

Popülistlerin halkla doğrudan bir iletişimde olmasının getirdiği bir diğer unsur, 'ortalamada buluşma'¹ zorunluluğu dolayısıyla kullanılan sade ve anlaşılabilir dildir. Genel olarak "basit ve hatta kaba bir dil..." (Mudde ve Kaltwasser, 2019: 84) kullanan popülist liderler, teknik ve soyut konuşmalardan kaçınıp somut örnek ve çözüm önerileri üzerine inşa edilmiş bir söylemsel bağlam kurarlar².

Tüm bu açıklama ve atıflardan da anlaşılabilceği üzere lider performansının merkezi bir rol oynadığı popülizm, çoğunlukla karizmatik liderin önderliğine dayanır (Mudde ve Kaltwasser, 2019: 82) ve hatta Finchelstein'a (2021: 20) göre "karizmatik ve mesihsel lider kavrayışı olmadan popülizm güdük bir tarihsel form olarak kalır". Bu anlamda popülizm; kitlelerin hayal kırıklığı ve memnuniyetsizliğinin, yine o kitle vasatına uygun biçimde liderin söz ve eylemlerinde temsil edildiği bir siyaset tarzını ifade etmektedir. Her

ne kadar Müller (2016: 21), “bizden biri” imajı ile karizmatik lider vasfı arasındaki gerilimi tespit etmiş olsa da, halk açısından liderin hem “bizden biri”liği hem de onu belirli ölçülerde aşmış olması (zenginlik, eğitim, statü vs.) onu karizmatik olarak nitelememize sebep olacak unsurlardan birisi olarak düşünülebilir.

Sonuç olarak yukarıda aktarıldığı üzere literatürde popülizmin ideoloji, strateji ya da söylem biçiminde tasnif edilmesi hususunda bir uzlaşma olmasa da bir siyasi hareketi ‘popülist’ olarak etiketlememizi sağlayacak temel araçlar bulunmaktadır. Buna göre popülizm; iktidarın ‘elitler’den alınıp, inşa edilmiş ve belirli strateji ve söylemlerle sınırları çizilmiş olan ‘halka’ verilmesi için mücadele eden, Papas’ın (2016: 14) deyiimiyle siyasi egemenliğin kaynağına ‘halkı’ yerleştirmeye çalışan bir ideolojidir. Bunun dışında karizmatik lider aracılığıyla halkla kurulan doğrudan ilişki, duyguların halk kitlelerini bir konsolidasyon aracı olarak kullanılması ve popülist özneler tarafından kurulan diskurun ‘basit’ olması gibi hususlar popülizmin temeline dair olmasa da onu tamamlayıcı unsurlardır.

Söz konusu minimal tanım çerçevesinde, popülizmin sağ ve sol versiyonlarının olduğunu fark etmek güç değildir. Bu minvalde tarihi, bir sınıflar mücadelesi olarak okuyan ve bunu kapitalist üretim ilişkileri altında seçkinler ile halk arasında değil burjuvazi ve işçi sınıfı arasındaki mücadele olarak somutlaştıran sosyalizmi dışarıda bırakırsak (bkz. Dean, 2016: 158) popülizm, diğer ideolojilere rahatlıkla eklenilebilir³.

İlgili çerçevede örneğin muhafazakârların ya da sosyal-demokratların halkla ilişkiler yönetiminde ya da iktidarı ele geçirmesinde kullanılabilen popülist tarz, sağ ve sol popülizm olarak çatalanabilmektedir. Çalışmamızın bağlamı doğrultusunda sonraki başlık altında inceleme sağ-popülizm ile sınırlandırılacak ve Trump ile Bolsonaro’nun siyaset ve yönetim tarzına ilham veren sağ-popülist yaklaşım özetlenecektir.

Sağ Popülizmi Anlamak: Temel Unsurlar

Popülist strateji ve yöntemlerin, sağ ideolojilere eklenmesiyle ortaya çıkan sağ-popülizm, popülizme ait temel motifler ile sağ ideolojilerin doğal yönelimlerinin özgün bir sentezine dayanmaktadır. Popülizmin temel unsurlarını ihtiva eden sağ-popülizm, bu unsurları kendi ideolojisi çerçevesinde realize eder, yeniden şekillendirir ve uçaştırır. Bu bağlamda sağ-popülizmin tanımlanmasında kullanacağımız temel unsurlar; milliyetçilik, geleneksel değerlere vurgu, güvenlik, çoğulculuk karşıtlığı, ekonomik

korumacı bazı yönelimler ve ancak 1980 sonrası *çoğunlukla* neoliberalizm tarafgirliğidir.⁴

Sağ ideolojilerin genel muhtevası düşünöldüğünde sağ-popölist liderlerin milliyetçi yönelime sahip olması şaşırııcı değildir ki Müller'e (2019: 36) göre tüm sağ popölist liderler milliyetçidir. Ancak sağ-popölistler; milliyetçiliği yurttaşlık ve ulusal kimlik üzerinden değil, etnik köken ve yerlilik ekseninde tanımlar. Nitekim Mudde (2007: 138), devletin "yerlilerden" oluşması fikrinin ve "yerli olmayanlar"a yönelik düşmanlığın, sağ popölizmin anahtarı olduğunu belirtmektedir. Bu haliyle sağ-popölistler, siyasi faaliyet gösterdikleri ölkede vatandaşlık bağıyla bağılı olsa bile her yurttaşa eşit yaklaşmamakta, bazı etnik grup ya da ırkları öne çıkarmakta (Moffit, 2022: 60) ve genel olarak azınlıklara ve göçmenlere mesafeli bir tutum takınmaktadırlar. Popölistlerin, elitlerle mücadele iddiaları, milliyetçilerin genellikle azınlıklar ve göçmenlerle mücadele etme eğiliminden belirgin bir şekilde ayrılmaktadır (Moffit, 2022: 58).

Sağ popölizmin bir diğeri özelliği de milliyetçi ve kültürel olarak içe kapanmacı bakış açısından neşet eden ekonomik korumacılığa dayanan söylem ve bazı uygulamalardır. Buna göre sağ-popölistler, yerli üretim ve ihracatın önemi konusunda diğeri sağ ideolojilere kıyasla daha vurgulu bir söyleme sahiptirler (bkz. Timur, 2020: 98). Bunun anlamı onların serbest ticaret, yabancı sermaye karşıtı veya anti-emperyalist olmaları değil, yerli sermayenin belirli ölçülerde kayırılması, teşvik edilmesi, gümrük kotaları ve milliyetçiliğin yeniden üretilmesi düzeyinde korumacılığın dillendirilmesi anlamındadır. Neoliberalizm gerilim yaratmayacak düzeyde bir ekonomik korumacılıkla birlikte, popölist sağın ekonomik yaklaşımını karakterize eden diğeri unsurlar da her koşulda ekonomik büyüme, mali genişleme ve gevşek para politikasını öncelikli hedef olarak belirlemeleridir (Guriev ve Papaioannou, 2022: 73). Eichengreen (2018: 2), sağ-popölistlerin ekonomik büyümeyi önemseyen tutumlarını motive eden temel unsurun, desteğini aldıkları halk kitlelerinin ekonomik hoşnutsuzluğunun bastırılması olarak değerlendirir.

Ekonomik korumacılığın ve milliyetçiliğın sentezinin doğal bir çıktısı olarak da sağ-popölistler, yabancı devletlere ve uluslararası kurumlara (Balcer, 2017: 30; Guriev ve Papaioannou, 2022: 9) şüpheli yaklaşmakta, eylemlerini ise konjonktürel politik ihtiyaç ve stratejilerine göre belirlemektedir. "Kapalı kapılar ardında 'halkın' altını oymak ve ulusu parçalamak için iş birliği yapan karanlık örgütler"ın (Eatwell ve Goodwin, 2018: 51) varlığına inanan sağ-

popülistler, bu konuda halkı uyanık tutma ve bu tehlikelere karşı onları korumayla görevlidirler. Zira komplo teorileri, güç sahipleri karşısında sürekli tehdit altında olan savunmasız kitlelerin (Van Prooijen, 2018: 91) liderliğine soyunmayı kolaylaştırmakta ve onları 'yönetilebilir' hale getirmektedir. Tekraren belirtmek gerekirse, yabancı devlet ve uluslararası örgütlere olan karşıtlığı koşullayan unsur anti-emperyalizm değil, daha çok konspiratif ve tutucu dünya görüşüdür. Hatta Müller'e (2016: 21) göre komplocu yaklaşım popülizme eklenmemektedir, komploculuk tersine popülist retorüğün doğasına ve özüne aittir zira yozlaşmış seçkinler perde arkasında sürekli halka ihanet etmeye devam etmektedir.

Sağ-popülist liderlerin ekonomik korumacılık ve 'yabancı' olana şüpheli yaklaşımının iç politikaya sirayet etme biçimi ise sürekli olarak dışarıdan tehdit olduğuna yönelik salınan korku, süreklileşmiş seferberlik hali (Urbinati, 2022: 17) ve bunun manivela olarak kullanılarak güvenlikçi söylem ve eylemlerin inşasında kullanılmasıdır. Buna göre içerideki seçkinliklerle iş birliği halinde olan yabancı güçler (Inceoğlu ve Çoban, 2023: 18), halkın iktidar yürüyüşünü ya da egemenliğini engelleme ya da örseleme yollarını sürekli olarak denediğinden, buna karşı çözüm popülist liderin yetkilerinin artırılması ve güç temerküzüdür. Bundan dolayıdır ki sağ-popülist liderlerin iktidar dönemlerinde, demokratik hak ve özgürlükler aleyhine gücün merkezileşmesiyle karşılaşmaktadır.

Sağ-popülist liderlerin bir diğer tipik özelliği de 'yabancı' olana şüpheliklerinin benzer şekilde 'farklı' olana yönelik çekimser ve çoğu zaman olumsuz tutumlarıdır. Diğer bir deyişle sağ-popülizm, geleneksel değerleri, aileyi ve ataerkil toplumsal yapıyı -ki bu her coğrafyanın kendi özgül koşulları bağlamında realize olmaktadır (bkz. Linders vd., 2023) - merkeze alan bir dünya görüşüne sahiptir ve bu yüzden söz konusu unsurları bozucu etkiye sahip olduğuna inanılan toplumsal kesimlere düşmanca yaklaşmaktadır. Bu anlamda, eşcinsel ilişki gibi geleneksel aile yapısına yönelik tehdit içeren her türlü ilişki biçimi sapkın ve ulusun bekasına yönelik bir tehdit olarak görülüp (Mudde, 2007: 68) reddedilirken⁵, özellikle liderin eril performans ve söylemleriyle toplumsal değerlerin muhafazası amaçlanır. Tahmin edilebilir ki sağ-popülist liderler için din de toplumla özdeşlik kurulmasında ve iktidarın sağlamaştırılmasında bir araç olarak kullanılmaktadır. Zira din, popülistler için Arota ve Cohen'e (2017: 291) göre dostun ahlakileştirilmesi, düşmanına şeytanlaştırılmasına yardımcı olur ve girişecekleri siyasi manevralar için onlara manevi bir zırh sağlar.⁶

Söz konusu çerçeve içerisinde sağ popülistlerin çoğulculuk karşıtı bir siyaset ve pratiğe sahip olması da sürpriz değildir. Buna göre toplumdaki farklılıkların, diğer grupların haklarının ve ayrı çıkarların varlığını kabul etmeyip halkı yekpare olarak kavrayan sağ popülistler, inşa edilmiş ve halka atfettikleri çıkarlar dışındaki çıkar ile hakları meşru ve haklı görmezler. Müller'in (2016: 8) tespit ettiği üzere kendilerini desteklemeyen toplumsal kesimleri halkın bir parçası olarak görmeyen popülistler, yüzde 99'u değil yüzde 100'ü temsil ettiklerini söylerler. Hatta Şengül'e (2011: 146) göre popülistler temsil iddiasında oldukları halkın da içinde bir kesimin/hizbin çıkarını merkeze alıp kalan unsurların çıkarlarını ona eklemeyi denerler.

Sağ popülizmin diğer bir önemli unsuru da seçkin grup içerisinde yer aldığına inanılan uzman ve entelektüel kesime yönelik düşmanlıktır ki bu unsur da onun faşizmle ortak yanını oluşturmaktadır. Daha önce de vurgulandığı üzere seçkinliği iktidar sahibi olma pratiği üzerinden tanımlayan popülistler, iktisadi, kültürel ve medya seçkinlerini yani siyaset, ekonomi, medya ve çeşitli sanat dallarında önde gelen isimleri eleştirirler (Mudde ve Kaltwasser, 2019: 23). Popülistler açısından sorun kelimenin gerçek anlamıyla seçkin ya da zengin olmak değildir, "mesele iktidarın kullanımındır" (Urbinati, 2022: 72). Nitekim sonraki bölümlerde göreceğimiz üzere özellikle COVID-19 salgını da bilim insanları ve uzmanların eleştirisinde popülistleri radikalleştirmiştir (Gerbaudo, 2022: 46).

Son olarak belirtmek gerekir ki bütün bu strateji ve söylemlerle birlikte, özellikle 1980'ler sonrası iktidara gelen sağ-popülist liderler, genellikle piyasa ekonomisinin uluslararası yönelimi ve dolayısıyla neoliberalizmin derinleştirilmesi yönünde bir pratiğe sahiptirler⁷ (Weyland, 1999; Harvey, 2005: 81; Bērziņš, 2017; Cayla, 2021). Diğer bir deyişle neoliberalizmin uygulanması için gereken toplumsal destek ve rızanın sağlanmasında verimli bir siyaset tarzı olan popülist sağ, aldığı toplumsal onayı neoliberal politikaların uygulaması için bir kaldıraç olarak kullanmaktadır. Özellikle 2008 kriziyle birlikte liberal siyasetin içerisine girdiği krize bir tepki olarak yükselişe geçen sağ popülizm, neoliberalizmi kendi özgün dinamiğinde yeniden kurgulayarak farklı bir siyaset paradigmasıyla yeniden üretmişlerdir. Nitekim yürütmenin güçlendirilmesiyle (Saraçoğlu, 2017: 1089) eşzamanlı biçimde sosyal devletin ve hakların budanması, neoliberal pratiğin sağ popülizmdeki özgün karakterini oluşturmaktadır. Burada popülist liderin halkla özdeşleşmesi ya da 'halktan biri' gibi gözükmesi, neoliberalizmin sosyal hakları aşındırıcı içeriğiyle uyumsuzluk içinde gözükebilir. Ancak bu, yoksul seçmenler açısından bir çelişki olsa da ideolojinin gördüğü sosyal

işlevle ilgilidir. Örnek olarak Krugman, Trump'a verdikleri desteğe rağmen onun neoliberal pratiklerinin popülist lideri destekleyen halk kitleleri açısından bir "faka basma" olduğunu (Krugman, 2016) belirtmektedir. Sonuç olarak siyasette, gereken toplumsal rıza için kullanılan strateji ve söylemlerle iktidar pratiği arasındaki açığı, siyasetin kendisi kadar eski bir olgudur.

Trump ve Bolsonaro'nun Pandemi Yönetimi: Sağ Popülizmin İzleri

COVID-19 pandemisinin başladığı 2019 sonlarından, salgının pik yaptığı 2020-2021 yılları ile salgının hafiflediği 2022 yılı ve DSÖ tarafından acil durum olmaktan çıkarıldığı 2023 yılına kadar iktidardaki sağ popülist liderlerin söz konusu olağanüstü duruma dair söylem ve uygulamaları, popülizmin genetiğinin anlaşılması bakımından önemli unsurlar barındırmaktadır.

Buna göre, bilimsel yöntemlerin ve halk sağlığının esas alınarak, titiz ve dikkatli açıklama ve tedbirlerle yürütülmesi gereken salgın döneminde, popülist liderlerin savundukları çelişkili ve tutarsız pozisyonu bazı önemli örnekler üzerinden incelemek, sağ popülizmin muhtevası ve niteliği hakkında fikir verici olacaktır. Bu çerçevede ilk olarak dönemin ABD Başkanı Donald Trump'ın pandemi dönemindeki fikir ve yaklaşımlarına ışık tutulacak, sonrasında ise dönemin Brezilya Devlet Başkanı Jair Bolsonaro'nun söylem ve eylemleri analiz edilecektir.

ABD'de Salgın ve Trump: "Kaybedecek Neyimiz Var?"

ABD'de Ocak 2017'de başkan olan ve Ocak 2021'e kadar iktidarda kalan D. Trump, pandeminin sona erdiği 2023 yılına kadar yaptığı açıklamalar, aldığı tedbirler ve hastalığa yaklaşımıyla, popülizmin akut bir sosyal ve siyasi krizde somut olarak sınanması bakımından oldukça iyi bir örnek sunmuştur. İlgili dönemde ABD Başkanı'nın pandemiye yaklaşımına dair ilk göze çarpan unsur, konuya yaklaşımında entelektüel ya da siyasi bir tutarlılığın olmayışıdır. Daha somut ifadelerle Trump gerek hastalığın kaynağı gerek aşı gerekse de salgının etkileri hususunda devamlılık arz eden bir dünya görüşünden ziyade, güncel-pratik politik çıkarlarını eksen alan bir duruşa sahip olmuştur.⁸

Trump'ın sürece dair söylemlerine bakıldığında, ilk dikkat çeken unsur, salgının başlarında pandeminin ABD halkını çok fazla etkilemeyeceğine yönelik öngörüleridir (Wolfe ve Dale, 2020). Buna göre söz konusu salgın dünyanın geri kalanında nasıl bir izleğe sahip olursa olsun, ABD'de durumun kontrol altında olduğu ve büyük bir sağlık krizine ya da kaosa

meydan vermeden atlatılacağına dair inancı Trump'ın temel duruşunu ifade etmekteydi (Reuters, 2020). Trump'ın bu 'iyimserliğinin' altında milliyetçi bir özgüven yani ABD halkının biyolojik dirayetine olan inanç ve yönetimi altındaki devletin yönetme kabiliyetine ve onu zayıf gösterecek her türlü unsurdan⁹ kaçınma gibi düşüncelerin yattığını tahmin etmek zor değildir.

Pandeminin ABD'de de büyük bir sağlık krizine yol açması sonrasında Trump'ın bu 'milliyetçi iyimser' çizgisi tersine dönmüş ve bu defa Trump, gerekli tedbirler alınmazsa pandeminin büyüyeceğine dair uyarılarının dikkate alınmamasının, olayı bu boyutlara getirdiğini iddia etmiştir (Mangan, 2020). Şu hâlde popülist liderin 'endişe edilecek bir durum olmadığı'ndan, 'ben demiştim'e geçişi dikkate değerdir. Burada önemli unsurlardan birisi, her iki yaklaşımın da kanıtlara ve belirli ölçülerde de olsa bir rasyonaliteye ihtiyaç duymamasıdır. Dolayısıyla "pandemi ABD'yi çok fazla etkilemeyecek" ifadesinin kaynağı ile "ben demiştim" tezinin mantığı, herhangi bir mantığının olmaması ve somut verilere yaslanmıyor oluşudur ki bu *post-truth* çağında sağ popülist liderlerin sıkça kullandığı bir metodu ifade etmektedir.¹⁰

Trump'ın pandeminin başlarındaki küçümseyici yaklaşımının, daha sonra dünyanın geri kalanının salgının ciddiyetini kendisi kadar kavrayamadığına yönelik duruşa bırakmasındaki çelişik tavır, aşı konusunda da açığa çıkmıştır. Trump bir yandan aşının pandemiyle mücadelede beklenildiği kadar etkili bir yöntem olmayacağını söylerken, ABD'nin aşının bulunması için her türlü çabayı gösterdiğini ve en kısa sürede sonuç almayı beklediğini belirtmiştir (MSNBC, 2020). Görülebileceği üzere, bir yandan aşının koruyuculuğu ve etkililiği konusunda en iyi ihtimalle çekimser kalan Trump, ABD'nin aşı üretimi konusuna gelindiğinde ise istekli ve gayretli gözükmektedir. Zira burada Trump'ın aşı konusuna yaklaşımını belirleyen unsur bilimsel veriler ya da öngörüler olmaktan ziyade¹¹, ABD'de bulunabilecek olası bir aşının temsil ettiği sermaye kesimleri ve ABD kapitalizmi açısından sağlayabileceği mali kazanç, yerli üretime yönelik heveskâr tutum ve iktidarına kazandıracığı uluslararası pazarlık gücüyle alakalıdır.

Trump'ın COVID-19 pandemisi sürecinde yaşadığı bir diğer gelgit ise hastalığın kaynağına ilişkin ortaya koyduğu yaklaşımdır. Buna göre Trump bir yandan COVID-19'a 'Çin virüsü' adını takarken, diğer yandan Çin'in hastalığın yayılımını önlemek bakımından elinden geleni yaptığını belirtmektedir (Vazquez ve Klein, 2020). Özellikle 'Çin virüsü' ifadesi, hastalığın kaynağının tespitinde bir coğrafyayı işaretlemekten çok, Çinlilere ve onların beslenme biçimleri ile hayat tarzlarına yönelik utangaç/üstü

kapalı bir eleştiriyi barındırmaktadır. Burada, tıpkı ‘Çin malı’ ifadesinde içkin bulunan, bir ürünün Çin’de üretildiğine yönelik bilgiyi sağlamaktan çok onun kalitesiz olduğu ve ucuz emek gücüne dayandığı yönündeki algıya benzer biçimde bir alt metin bulunmaktadır¹². Bu haliyle ‘Çin virüsü’ ifadesi, esas sorumluları işaret ederken, geride kalanları masum ve mağdur olarak bilinçlere kazırmaktadır.

Trump’ın popülist yönetim anlayışı açısından ‘Çin virüsü’ hitabeti, özellikle ABD’de yaşayan Çin kökenli nüfus düşünüldüğünde daha da ilginç bir hâl almaktadır. Buna göre ve güncel verilerle ABD’de 5 milyona yakın Çin asıllı ABD vatandaşı bulunmakta ve bunlar Amerikan kültürünün bir parçasını oluşturmaktadırlar. Bu haliyle Trump’ın “biz” ve “onlar”ı, yalnızca “halk” ve “elitler” gibi bir ayrıma dayanmaktan ziyade, yerlici ve milliyetçi bir motivasyondan hareketle Amerikan halkı içinde de “esas” ya da “asıl” olanı fısıldamış olmaktadır.

Trump’ın COVID-19 pandemisi sürecinde popülizmini açığa vuran bir diğer unsur da onun aşıya olan inançsızlığına karşın dezenfektanların vücuda enjekte edilebileceğine dair görüşleridir (Clark, 2020). Buna göre ellerin virüsten arındırılmasında kullanılan dezenfektanlar, virüsün enfekte ettiği vücut içi bölgelerde de kullanılabilir. Trump’ın ‘dezenfektan enjeksiyonu’ önerisinin konumuzla ilgili olan dikkat çekici yanı, böylesi bir bilginin bilim insanlarından teyit edilmeden halka sunulmasıdır. Zira popülizm; güç, servet ve bilgi tekeline elinde tutan “elit” gruba karşı, “halk”ın masumiyeti ve “saflığını” temsil eder. Bu minvalde, tıbbi bir temeli olmayan bu önermenin devletin en üst kademesi tarafından kamuoyuna açıklanmasının halk sağlığına yönelik bir tehdit oluşturmasını bir kenara bırakırsak, ‘çocuksu’ ve ‘iyimser’ bu açıklamanın, popülizmin ruhuna tam anlamıyla uygun olduğunu teslim etmek gerekir.

Benzer bir ikilem ve tıp camiasıyla yaşanan gerilim, maske konusunda da kendisini göstermiştir. Zira DSÖ, COVID-19 virüsünün yayılımının engellenmesi ve kişisel korunmanın sağlanması bakımından maske kullanımını önerirken (WHO, 2023), Trump maske kullanımı konusunda da başlarda çekimser kalmış ve bunun ABD yetkili makamlarının önerilerine rağmen zorunlu olamayacağını belirtmiştir (BBC, 2020d; Guardian, 2020). Buna karşın pandeminin ilerleyen dönemlerinde Trump maske konusunda belirli ölçülerde baştaki fikirlerinden vazgeçmiş ve maske kullanmaya başlamıştır. Yalnız burada, yine meselenin bilimsel önerilerle ne derece uyumlu olduğundan ziyade Başkan’ın konuya dair ‘çocuksu’ ve ‘saf’ yaklaşımı

daha ilginçtir. Zira Trump, kendisinin maske kullanıp kullanmayacağıyla ilgili yaptığı açıklamada bunun kendisi için imkânsız olmadığını, dar bir grubun kendisini zaten maskeli biçimde gördüğünü ve maskenin kendisine yakıştığını söylemiştir (BBC, 2020c).

Trump'ın bilim insanları arasında tartışılan ve elinde yeterince veri olmamasına rağmen "işe yaradığına" ilişkin açıklamalarda bulunduğu bir diğer konu ise hidrosiklorokin kullanımınıdır. Sıtma tedavisinde kullanılan hidrosiklorokinin COVID-19 tedavisinde etkili olduğuna yönelik bazı tartışmalar yapılmış olsa da DSÖ, çeşitli testler sonucunda söz konusu ilacın herhangi bir tedavi edici özelliğinin COVID-19 özelinde bulunmadığını açıklamıştır (WHO, 2020). Buna karşın Trump, COVID-19'a yakalanma riskine karşın hidrosiklorokin kullandığını, bunu doktorunun onayıyla yaptığını ve şimdiye kadar hastalığa yakalanmadığı için bunun işe yarar olduğunu düşündüğünü belirtmiştir. Trump'ın hidrosiklorokin kullanımına ilişkin yürüttüğü mantığın gerekçesi, kendi ifadeleriyle "kaybedecek neyiz var?" şeklindedir (Karni ve Thomas, 2020). Sağ popülist liderin, burada 'cesur' ve halkla ortaklık kurarak kaybedecek bir şeyi olmadığına yönelik 'mütevazı' tutumunu kaydetmek gerekir.

i) ABD'de Salgının Bilançosu

Trump yönetiminin aşı, sosyal mesafe ve maske konularındaki gelgitli tutumu, küresel bir salgına yönelik durumun ciddiyeti hakkında kafa karıştırıcı açıklama ve eylemleri, bazı bilim-dışı açıklamaları ile kabul edilmiş uluslararası tedbirlerle tam uyumlu davranmaması gibi unsurlar dolayısıyla, nüfusa oranlanmamış verilerle COVID-19 kaynaklı dünyada en yüksek ölüm sayısına ulaşılmıştır. Salgın nedeniyle yaklaşık 1.120.000 kişinin hayatını kaybettiği ABD'de, 104.000.000'a yakın kişinin hastalığa yakalandığı kayıt altına alınmıştır. Örneğin, aynı dönemde Hindistan'da yaklaşık 44 milyon vaka ve 530.000 ölüm bildirilmiştir, Rusya'da ise 25 milyon vaka ve 400.000 ölüm kaydedilmiştir (Johns Hopkins University & Medicine, 2023). Bu veriler, ABD'nin COVID-19 pandemisi sırasında dünya genelindeki diğer büyük nüfuslu ülkelerle kıyaslandığında çok daha yüksek vaka ve ölüm oranlarına sahip olduğunu göstermektedir. ABD'de COVID-19 bilançosunun ağır olmasına karşılık Trump bunu ABD'de uygulanan yüksek test sayılarına bağlamış ve bunun da vakaların çok gözükmesine neden olduğunu söylemiştir (BBC, 2020f; Lee, 2020).

Sonuç olarak Trump'ın COVID-19 pandemisinde örnek olarak sunduğumuz yukarıdaki açıklama ve pratikleri, popülist liderlerin genel davranış mantığını

anlama bakımından işlevseldir. Söz konusu açıklamaların popülizmle bağlantı noktalarını keşfetmeden önce, Brezilya devlet başkanı Jair Bolsonaro'nun da pandemi dönemindeki yaklaşım ve eylemlerini incelemek, popülist liderlerin somut bir olay özelinde nasıl benzer tepkiler verdiğini görmek bakımından yol gösterici olacaktır.

Brezilya'da Salgın ve Jair Bolsonaro: "Sızlanmayı bırakın!"

Ekim 2018'de Brezilya'da iktidara gelen ve Ekim 2022'ye kadar yönetimini sürdüren Bolsonaro, bu zaman zarfında ülkenin pandemiyle mücadelesinde iktidarda kalmıştır. Bolsonaro'nun COVID-19 krizine yaklaşımı incelendiğinde, genel duruş ve düşünce biçiminin Trump'tan farklı olduğunu iddia etmek zordur, diğer bir deyişle de iki ismin iddia ve önerilerini birbirinden ayırtırmak oldukça güçtür.

Dünyanın COVID-19 pandemisiyle sarsıldığı, buna dair önlemlerin ne olabileceğinin tartışıldığı ve Brezilya'da vaka sayılarının arttığı günlerde Bolsonaro, COVID-19'un abartıldığını, hayatın olağan akışında devam etmesi gerektiğini ve bunun "küçük bir grip"ten fazlası olmadığını iddia etmiştir (Euronews, 2020; Walsh vd., 2020). Hastalığı küçümseyen ve alışlageldik mevsimsel rahatsızlıklardan öte bir tedbir alınmasını gerekli görmeyen Bolsonaro, "önünde sonunda herkesin öleceğini", bu yüzden olağanüstü bir tedbire ihtiyaç olmadığını belirtmiştir (Barbara, 2020).

Bu bakış açısıyla Bolsonaro, hastalık hakkındaki bakış açısının doğal bir uzantısı olarak maske konusunda da sağlık alanında yetkili birimlerin öneri ve talimatlarına aykırı beyan ve eylemlerde bulunmuştur. Halka açık alanlarda ya da düzenlediği mitinglerde hem sosyal mesafeyi hem de maske takmayı reddeden Bolsonaro, bu ısrarının sonucunda Brezilya'da bir mahkemenin kendisine maske takmasını zorunlu kılan bir kararıyla karşı karşıya kalmıştır (BBC, 2020e). Üstelik, sosyal mesafe kuralını eleştiren Bolsonaro'nun destekçileri de söz konusu kuralı reddettikleri bir miting düzenlemiş ve Bolsonaro bu eylemi olumlu karşılayarak onları tebrik etmiştir (Reuters, 2021).

Bolsonaro'nun maske ve sosyal mesafe konusunda devletin diğer birimleriyle yaşadığı gerilim mahkeme kararlarıyla sınırlı kalmamış, onun Sağlık Bakanı ile kriz yaşamasına ve süreç sonunda bakanın istifasını almasına uzanan bir krizi de tetiklemiştir. Buna göre Sağlık Bakanı Luiz Henrique Mandetta, sosyal mesafeye uyma ve yurttaşları evlerinden çıkmamaya davet ettiği için Bolsonaro tarafından görevinden alınmıştır (BBC, 2020). İkili arasındaki

gerilimin bir başka unsuru da Bakan Mandetta'nın COVID-19 konusunda tüm dünyada uygulanan uluslararası sağlık yönergelerine uyulması yönündeki çağrısıdır ki bunun Bolsonaro'nun tepkisini çekmek için yeterli bir çıkış olduğu da açıktır. Mandetta'nın ardından göreve gelen ve ancak sadece 28 gün görevde kalabilen Teich'in de istifası sonrası Sağlık Bakanlığına atanan Eduardo Pazuello ise Bolsonaro gibi asker kökenli bir isim olarak 1 yıla yakın Bakanlıkta kalmıştır. Tıpkı Bolsonaro gibi hidroksiklorokin kullanımını teşvik eden Pazuello da Bakanlığı döneminde artan COVID-19 vakaları nedeniyle görevi bırakmak durumunda kalmıştır.¹³

Bolsonaro'nun COVID-19 pandemisi sürecinde tıp otoriteleriyle yaşadığı bir diğer gerilim de hidroksiklorokin kullanımı konusundadır. Buna göre sıtma ilacı olan hidroksiklorokin COVID-19'a karşı etkili olduğunu söyleyen ve kullanımını herkese öneren Bolsonaro (BBC, 2020a), bu konuda da yeterli bilimsel kanıt olmadan böylesi bir öneriyi kamuoyuna açtığı için Brezilya'da Ulusal Kongre bünyesinde soruşturmaya uğramıştır (BBC, 2021a).

Maske, sosyal mesafe ve hidroksiklorokin konularındaki görüşlerinin yanında Bolsonaro'nun en dikkat çekici çıkışlarından birisi de aşılardan onları güvenilirliği konusundadır. Buna göre Bolsonaro birçok kez aşılardan gerekli görmediğini, kendisinin de aşılardan kaçınacağını ve bunun en doğal hakkı olduğunu belirtmiştir (Aljazeera, 2020). Aşıya olan güvensizliğini, aşı olurken imzalatılan feragatnameye dayandıran Bolsonaro, COVID-19 aşılardan insanı timsaha çevirebileceğini ve 'sakallı kadınlar'¹⁴ görmemize neden olabileceğini iddia ederek, söz konusu sözleşme imzalandığında bunlara dair üretici firmalara hesap sorulamayacağını açıklamıştır (France24, 2020).

Bolsonaro'nun COVID-19'a yaklaşımında bilimsel argümanlarla olan gerilim ve uyuşmazlığı yani salgını önemsizleştirme gayretinin temel motivasyonu ise ekonominin kapanmasını önleme ve üretimin, ticaretin, ekonomik büyümenin durmasına yönelik endişesidir. Diğer bir deyişle Bolsonaro'nun önceliği salgının halk sağlığına yönelik olumsuz etkileri ve Brezilya halkı üzerinde yarattığı yıkım değil, ekonominin soğumaması ve makroekonomik göstergelerin bozulmamasıdır.¹⁵ Bolsonaro'nun öncelik verdiği unsurlara yönelik somut bir örnek, yine kendisinin ifadeleridir ki bunlar nasıl ki bir trafik kazası yaşandığında araba fabrikaları kapatılmıyorsa, insanlar öldüğünde de onları eve kapatma fikri anlamsızdır çünkü insanlar bir şekilde/nasıl olsa ölecektir (Watson, 2020g).

Bolsonaro'nun basit bir denklem üzerinden ekonomiyi kapatma ya da sıkı tedbirlerle yavaşlamasına neden olma fikrini reddetmesi, onun popülist bir lider olarak ekonomik büyümeyi ve istikrarı, yukarıda bahsedildiği üzere, halk sağlığının önüne koyan bir strateji izlediğini göstermektedir. Bu strateji, halkın geçim kaynaklarını "korumak" adına, pandeminin tehlikelerini küçümsemek ve kısıtlamaya mümkünse hiç gitmemek, mecburi biçimde gidildiğinde de en kısa sürede gevşetmek üzerine kuruludur.

i) Brezilya'da Salgının Bilançosu

Tüm bu çerçeveden bakıldığında aşı, maske ve sosyal mesafe konusunda hem uluslararası yönergelere uygun davranmayı reddeden hem de kendi hükümeti içerisinde uyumlu bir yönetim sergileyemeyen Bolsonaro hükümeti, 2023 yılı sonunda COVID-19 nedeniyle yaklaşık 700.000 Brezilyalının ölümüyle yüzleşmiştir (Medicine, 2023). 2023 yılında ülke nüfusunun yaklaşık 215 milyon olduğu düşünülürken, (nüfusa oranlama yapılmadan) dünyadaki en yüksek ölüm sayılarından birisine ulaşılan Brezilya'da, toplamda 37 milyon civarında vaka tespit edilmiştir (Medicine, 2023).

Brezilya'daki rakamları anlamak bakımından, aynı dönemde Rusya'da toplam COVID-19 vaka sayısı yaklaşık 25 milyon, ölüm sayısının ise 400.000, Hindistan'da ise vaka sayısının 44 milyon civarında iken, ölüm sayısının yaklaşık 530.000 olarak kaydedildiğini hatırlamak gerekir (Johns Hopkins University & Medicine, 2023). Bu haliyle Brezilya'nın, nüfusuna oranla, yüksek ölüm oranları ve vaka sayılarıyla öne çıkan ülkelerden birisi olduğu söylenebilmektedir.

Sonuç olarak, Bolsonaro Hükümeti, yetersiz tedbirler, maske ve sosyal mesafe önlemlerindeki eksiklikler, aşı karşıtı açıklamalar, sağlık kurumlarının yönetimindeki kararsızlık ve istikrarsızlıklar ile sağlık sistemindeki yetersizlikler gibi nedenlerle COVID-19 salgınıyla mücadelede birçok yurttaşın hayatını kaybetmesi gerçeğiyle yüzleşmiştir. Tüm bunlara karşın Bolsonaro'nun, gerek ulusal gerekse de uluslararası düzeyde kendisine yöneltilen eleştirilere ve yüksek ölüm sayılarına cevaben ölümlerden dolayı üzgün olduğunu belirtmesi, ekonomiyi kapatmanın ve evde oturma çağrılarının nereye kadar devam edeceğini merak ettiğini söylemesi ve sonucunda Brezilyalılara sarf ettiği şu söz, Brezilya'da popülizmin salgın yönetimindeki performansını özetlemektedir: "Sızlanmayı bırakın!" (BBC, 2021c).

Görülebileceği üzere Bolsonaro'nun COVID-19 döneminde uyguladığı kriz yönetimi, Brezilya halkı için ağır sonuçlar doğurmuş ve salgında yüzbinlerce kişi hayatını kaybetmiştir. Bu çerçevede sonraki başlık altında, pandemi sürecinde en yüksek ölüm oranlarına sahip iki ülkenin liderleri olan Bolsonaro ve Trump'ın, yukarıda belirtilen açıklamalarının sağ popülizmle bağlantı noktaları incelenecektir.

Sağ Popülizm ve Pandemi: Bağlantılar

Dönemin iki en önemli popülist liderinin COVID-19 krizini nasıl yönettiğine dair sürecin özeti incelendiğinde, yapılan açıklamalar, alınan tavırlar ve aksiyonların sahibinin birbirinden ayırt edilmesinin zorluğu anlaşılmaktadır. Diğer bir deyişle Bolsonaro ve Trump'ın siyasal kariyerine hâkim bir uzmanın, iki ismin pandemi dönemindeki sözlerinin hangisine ait olduğunu ayırt etmesi imkânsız gibidir. Bu benzerliğin oluşmasında, farklı coğrafyalarda iktidarda olan iki sağ popülist liderin yaklaşımlarının rastlantısal biçimde çakışmasından ziyade, Bolsonaro'nun Trump'ı örnek alması ve onun izlediği politikaları neredeyse rehber edinmesi olduğu da söylenmelidir. Bu anlamda "Brezilya'nın Trump"ı olarak da isimlendirilen Bolsonaro, Trump'ın söylem ve eylemlerini kendi politik pratiği için temel almış ve Brezilya özelinde bu politika setini yeniden üretmiştir. Dolayısıyla Bolsonaro'nun Trump'ı neredeyse bir rol model olarak kabul etmesi, iki ülkede COVID-19'la mücadelenin benzer yöntemlerle yürütülmesi ve sonuçlar üretmesinin de nedenlerinden birisi olarak değerlendirilebilir.

Söz konusu çerçeve içerisinde iki ismin de 2019 sonlarında ortaya çıkan ve 2020 yılının başlarında hızla yayılmaya başlayan virüs için küçümseyici ve tabloyu olabildiğince minimize edici bir pozisyon aldığı görülmektedir. Bu tutum; popülist liderlerin karakteristik özellikleriyle yakından ilişkilidir. Popülist liderler, giriş bölümünde de değinildiği üzere genellikle halkın duygularına hitap etme ve karmaşık sorunlara basit çözümler sunma eğilimindedir. Bu anlamda Bolsonaro ve Trump'ın COVID-19 pandemisi karşısındaki yaklaşımları, tutarlı bir izleği takip etmekten ziyade, değişkenlik göstermiş ve konjonktürel ihtiyaçlara göre şekillenmiştir. Çünkü Mudde'un (2014: 544) dediği gibi popülizm, "programatik olmaktan ziyade ahlakçıdır".

İki ismin maske, aşı ve sosyal mesafe konularında da birbirine oldukça benzer bir duruşa sahip olması da popülist liderlerin siyaset pratiğinin benzerliği konusunda iyi örnekler sunmaktadır. Nitekim popülist liderler, genellikle "biz" ve "onlar" ayrımını vurgulayarak, halkın yani "kolektif öznenin inşa"sı (Urbinati, 2022: 18) için çabalar ve 'halkın kültürü'nü

“seçkin kültürüne karşı geçirimsiz yapmak” (Urbinati, 2022: 81) isterler. Bu bağlamda, tıp dünyasındaki ‘elitlere’ ve medyaya karşı duyulan güvensizlik, halkın korkularını ve endişelerini manipüle etmek için de kullanılmaktadır. Bu hususta iki liderin maske kullanımına ve aşılara karşı şüpheli açıklamaları, bireysel özgürlüklerin korunmasına vurgu yapmalarını sağlarken bu tür söylemler, popülist liderlerin kriz durumlarında halkın duygusal tepkilerini yönlendirme ve kontrol etme stratejisinin bir parçası olarak da değerlendirilebilir.

Dolayısıyla popülist liderlerin maske takmanın ve diğer önlemlerin özgürlükleri kısıtladığına inanan bir kitlenin duygularını okşayarak destek kazanmaya çalışması konunun temeli olarak değerlendirilebilir. Buna göre maske, virüsün yayılımını engelleyen bir nesne olmaktan çok, kişinin özgünlüğü/karakterini silikleştiren bir pranga; sosyal mesafe, salgının kişiler arası geçişine olanak tanımayan bir boşluktan ziyade ‘halk’ın bir araya gelmesine engel olan bir ayırıştırma hamlesi; aşılar ise bağışıklık kazanmamıza yaramaktan çok içeriğinin sadece ‘tıp elitleri’ tarafından bilindiği -ki popülizmde elitler güç/iktidar ekseninde tanımlanır (Moffit, 2022: 53), ne idüğü belirsiz “sınıflar” olarak değerlendirilebilmektedir. Dolayısıyla popülist liderler ortalama bir yurttaşın endişe, korku ve bilgisizliğini seferber edip onları en üst kademedeki dillendirerek, halkla bütünleşme ve onların sözcüsü olma yönünde bir pratiği sergilemektedirler.

İki lider arasındaki diğer bir ortaklık da herhangi bir bilimsel temeli olmamasına rağmen COVID-19’a karşı hidrosiklorokin kullanımını teşvik ve tavsiye etmeleridir. Aynı şekilde bu davranış da popülist liderlerin uzman görüşlerine karşı duydukları genel şüphelik ve kendi tabanlarına hitap etme stratejileriyle yakından ilişkili olarak değerlendirilebilir. Popülist liderler, karmaşık ve belirsiz durumlarda halkın korku ve endişelerini manipüle ederek, basit ve anlaşılabilirliği yüksek çözümler sunma eğilimindedir (Canovan, 2002: 5). Nitekim Bergsdorf’a göre (Bergsdorf, 2000 aktaran Mudde, 2014: 542) “popülistler, modern siyasetin Gordion düğümlerini sözde basit çözümlerin kılıcıyla parçalamayı amaçlamaktadır”. Hidrosiklorokin gibi tartışmalı tedavilerin öne çıkarılması, halkın bilimsel elitlere ve uzmanlara karşı duyduğu güvensizliği pekiştirmekte ve liderlerin “halkın sesi” olarak kendilerini konumlandırmalarına da olanak tanıyabilmektedir. Bu, popülist liderlerin otoriter eğilimlerini güçlendirmek ve kriz durumlarında siyasi desteklerini sürdürmek için sıklıkla başvurdukları bir taktiktir.

Aynı şekilde söz konusu ilacın Trump ve Bolsonaro tarafından COVID-19’a

karşı çare olarak duyurulması, popülist liderlerin bilim ve sağlık otoritelerine olan güvensizliklerini ifade etmelerinin uzantsı olarak alternatif bilgi kaynaklarını öne çıkarmaları için bir araç olarak da görülebilir. Bu liderler, halkın mevcut sisteme karşı duyduğu hoşnutsuzluğu kullanarak, “bilinmeyen” veya “bastırılan” çözümler sundukları izlenimini yaratırlar. Dolayısıyla “bilimsel bilgiyi elitler tarafından kullanılan manipülatif bir araç” (Balcere, 2017: 29) olarak değerlendirirken, hidrosiklorokin gibi bilimsel olarak doğrulanmamış tedavileri teşvik ederek, kriz anlarında halkın umutlarını ve beklentilerini yönlendirmiş ve pratik çözüm bulmuş olmaktadır. Bu tutum, popülist liderlerin otorite ve uzmanlık karşıtlığını güçlendiren ve halkın duygusal tepkilerini manipüle eden temel stratejilerinin bir parçasıdır.

Bütün bunların yanında Trump’ın hidrosiklorokin kullanımı konusunda “kaybedecek neyimiz var” savunusu ile Bolsonaro’nun ekonomik kapanmaya ilişkin sorulara verdiği “trafik kazaları oluyor diye araba fabrikalarını kapatmıyoruz” cevaplarındaki paralellik de benzer bir dünya görüşünün akut bir kriz anındaki yansımaları olarak değerlendirilebilir.

Her iki söylemin de hitap ettikleri kitleler bakımından sakinleştirici ve teskin edici bir rol oynadığı aşikârdır. Buna göre aile içerisinde sağduyulu baba refleksine benzer biçimde olgun bir tavır takınan ikili, Bolsonaro’nun “sızlanmayı bırakın” örneğinde görülebileceği gibi de yeri geldiğinde azarlayan ve hizaya sokan ‘maskülen bir otorite’ (Wood ve Eksi, 2019: 746; Mudde ve Kaltwasser, 2019: 82-87) kılığına girebilmektedirler. Ailenin en büyük erkeğinin krize karşı verdiği tepki, genellikle ailenin genel tutumunu belirler ve diğer aile üyelerinin duygusal ve davranışsal tepkilerini de şekillendirir. Bu durumda baba figürü, endişelenecek ve telaş edilecek bir durum olmadığını beyan ediyorsa, aile üyeleri için panik yapılacak bir durum varlığından söz edilemez ve onlara kalan sükûnettir. Dolayısıyla bu ataerkil ilişki içerisinde, en büyük erkeğin otoritesi genellikle sorgulanmaz ve onun sözleri nihai karar olarak kabul edilir.¹⁶ Bu, kriz anlarında özellikle belirgin hale gelir; çünkü otorite figürünün sakinleştirici sözleri, aile içinde bir tür güvenlik ve istikrar hissi yaratır. Söz konusu ataerkil sahneyi bir kenara koyarsak bu durum Mouffe’nin siyasi üslubu “yönetim alanından gündelik hayata uzanan bir biçimde siyasalî içine alan iktidar alanını yaratmak ve yön vermek için kullanılan seyircilerin maruz kaldığı somutlaşmış ve sembolik olarak dolayımlanmış bir performanslar repertuarı” (Mouffe, 2023: 24) olarak tanımlamasını anlaşılır hale getirir.

Burada Trump’ın “kaybedecek neyimiz var” ifadesi de ailenin ve “biz”in inşasının somut örneklerinden birisidir zira “popülizmin dinamiği, retorik

bir kurgunun dinamiğidir” (Urbinati, 2022: 18). Nitekim, dolar milyarderi olarak Donald Trump, milyonlarca oy aldığı yoksul ya da orta sınıfa dâhil Amerikalıyla, sınıfsal bir karşıtlık içerisinde olsa da kültürel ve politik bir ortaklaşma kurarak onlarla bütünleşmekte ve onların temsilcisi/sözcüsü haline gelmektedir (Mudde ve Kaltwasser, 2019: 87). Zira sağ popülizm, halkla buluşması olanaksız bir sınıfsal düzlemde hareket etmek yerine, yoksul kitlelerle kurulan kültürel bağın manipüle ve ‘istismar’ edilmesine dayanmaktadır. Bu anlamda karşıtlık, zengin-yoksul ya da burjuvazi-işçi sınıfı üzerinden değil popülizmin doğasına uygun biçimde elitler-halk üzerinden ilerlemektedir.

Tüm bunlara ilaveten Bolsonaro’nun trafik kazası-araç fabrikası örneği ile Trump’ın dezenfektanın vücudun enfekte olmuş bölgesine enjekte edilmesi yönündeki COVID-19’a çözüm getirme çabaları, popülist liderlerin halkla çocuksu, ‘masum’, saf ve ‘düz’ bir zeminde ilişkilendirmelerini temsil etmektedir. Tam da halkın istediği gibi ‘cesur’ ve ‘eylem adamı’ kimliğine sahip popülist liderler (Mudde ve Kaltwasser, 2019: 83), basit ve ‘etkili’ çözümler sunarak kitleler bakımından ‘bizden biri’ algısını güçlendirebilmekte ve ‘kendileri gibi’ birisi tarafından yönetildiklerine inanmalarını sağlamaktadır.

Popülist liderlerin halkla kurdukları ilişki yalnızca aşı veya maske konusunda değil hastalığın kaynağına ilişkin tahlillerde de kendisini göstermektedir. Nitekim Trump’ın Çin virüsü tanımlaması ve Bolsonaro’nun virüsün Çin’de bir laboratuvarında üretilmiş ve bunun kimyasal bir savaşın ilk adımı olabileceğine (France24, 2021) yönelik açıklamaları da toplumun kompleks sorunlara karşı ‘basit’ ve yalın çözümler bulma arayışıyla bütünleşen bir okumanın örneği olarak görülebilir. Diğer yandan COVID-19’un; bir ülkenin dünyayı yeniden şekillendirmek için imal edip piyasaya sürdüğü ve salgını, kendi çıkarları doğrultusunda kamuoyunu manipüle ederek yönlendirdiği yönündeki konspiratif düşünce dünyasının bir çıktısı olarak okunabilir.

Bu başlık altında inceleyeceğimiz son unsur da popülist liderlerin salgın nedeniyle uygulanması önerilen karantina ve kapanma önlemlerine karşı çıkmasıdır. Buna göre gerek Trump gerekse de Bolsonaro, diğer liderlerden farklı olarak karantinaya gitme konusunda en çok direnen isimlerdendir. Her ikisi de kapanmanın ekonomik maliyetinin, insan sağlığına olan yararından daha fazla olacağını (Rieder, 2020; Filho ve Feil, 2021) iddia ederek üretim ile ticaretin aksamaması ya da durmaması ve ekonomik büyümenin sekteye uğramaması yönünde tavır almışlardır.

Toplumun çeşitli kesimlerinin de ekonomik kapanma dolayısıyla gelir kaybı ya da işsizlik gibi kaygıları olduğu ve sağ popülist liderlerin de bu endişeyle temas kurarak hem toplumla ortak bir payda kurma hem de bu korkuları devlet katında dile getirerek bu kitlelerle bir özdeşliğe gittikleri söylenebilir. Ne var ki sağ popülist liderler günümüzde yoksul kitlelerin çıkarlarını savunmaktan ziyade onlardan aldıkları oy desteğiyle neoliberal politikaların derinleştirilmesi yönünde çaba sarf etmektedirler (de la Torre, 2000: xi; Fassin, 2019: 57-63). Bu çerçevede sağ popülist liderlerin, toplumun sosyal ve ekonomik kaygı ve yakınmalarını onlarla benzer ifadelerle dillendiriyor olması, özünde onların çıkarlarıyla aynı doğrultuda çalışacakları anlamına gelmemektedir.

Siyasette ideolojinin işlevi ile söz ve eylem arasındaki açıdan dolayı, halktan alınan yetkinin çoğunlukla onlar aleyhindeki uygulamalar için kullanılması, Trump ve Bolsonaro'nun salgın yönetimindeki rolleri için çok daha doğrudur. Örnek olarak, sağlık ve sosyal güvenlik harcamalarında kısıtlamaya giden (Golshan, 2019; Lacerda, 2023) ve yoksulların sağlık hizmetlerine ulaşımını zorlaştıran iki ismin, özünde toplumun ekonomik kaygılarıyla aynı düzlemde bulunması mümkün değildir.

Ancak sağ popülizm için önemli olan sağ popülist liderlerin gerçekten yoksul halk kesimleriyle özdeşlik içinde bulunması değil, bu özdeşliğin bulunduğu dair yaratabildikleri kanı ve imajdır. Dolayısıyla Bolsonaro ve Trump'ın pandemi dönemindeki kapanma karşıtı söylemleri ve ekonomiye dair dile getirdikleri endişeler toplumun büyük bölümüyle aynı kelimelere yaslansa da içeriğin ve çıkarın aynı yönde olduğunu iddia etmek mümkün değildir. En azından 1980 sonrası iktidara gelen sağ popülist liderler açısından baskın kaygı, daha çok kapitalizmin ekonomik/politik krizine yanıt vermek ve neoliberalizmin genişletilmesi üzerine kuruludur (bkz. Deutsch, 2021; Maher ve Aquanno, 2023; Duarte, 2023: 94-102).

Sonuç

Trump ve Bolsonaro'nun COVID-19 sürecindeki eylem ve söylemlerinin, sağ popülizmin dünyayı, hayatı, siyaseti ve ekonomiyi yorumlama biçiminin somut birer örneği olarak değerlendirilebileceği açıktır. Zira salgın dönemi; ekonomiden siyasete, toplumsal yaşamdan sağlık politikalarına kadar birçok kriz başlığının aynı anda su yüzüne çıktığı ve liderin liderlik vasıflarının ve yönetim tarzının test edildiği somut bir kesiti ifade etmektedir.

Söz konusu tatbikin içeriğini anlamlandırabilmek adına bu çalışmanın ilk bölümünde popülizmin tanımına, doğasına ve literatürdeki genel

yaklaşımlara göz gezdirilmiştir. Buradan hareketle popülizme ilişkin farklı tanımlamalar, onun bir strateji mi, ideoloji mi yoksa söylemden mi ibaret olduğu gibi tartışmalar ile sağ popülizmin özgün nitelikleri incelenmiştir.

İkinci bölümün ilk ana başlığında ise sağ popülist lider olarak Donald Trump'ın COVID-19 pandemisi dönemindeki tıp otoriteleriyle uzlaşmaz tavrı, aşı, maske ve sosyal mesafe konularındaki mesafeli tutumu ve Amerikan kapitalizmini önceleyen yönetim biçimi çeşitli vakalar üzerinden örneklendirilmiştir.

İkinci bölümün ikinci ana başlığında ise dönemin Brezilya devlet başkanı Jair Bolsonaro'nun salgın dönemindeki politikalarını anlamamızı sağlayacak söylem ve eylemleri sıralanmıştır. Buna göre Bolsonaro'nun da tıpkı Trump gibi bilimsel etkililiği kanıtlanmış tedavi yöntemlerinden ziyade kişisel görüşlerini bir tedavi yöntemi olarak sunması, aynı şekilde aşı, maske ve sosyal mesafe gibi salgın önlemlerine şüpheli yaklaşımı ve Brezilya kapitalizminin işleyişini önceler tutumunun özeti çıkarılmıştır.

İkinci bölümün son bölümünde ise Trump ve Bolsonaro'nun pandemi dönemindeki yönetim üslup ve yönteminin birbirine olan benzerlikleri ve bu ortak noktaların sağ popülizmin doğasıyla olan uyumu ve ortaklıkları ortaya konulmuştur.

Bu çerçeve içerisinde popülizmin doğasında var olan halk ve elitler ikiliği, liderin tabanıya doğrudan ve aracısız temas kurma isteği ve liderin diskurunun basit, anlaşılır ve etkili olması gibi unsurlar, sağ popülist liderlerin pandemi dönemindeki politikalarında da somutlaşmıştır. Böylece “biz” ve “onlar” karşıtlığı yeniden üretilmiş, liderler doğrudan sosyal medya hesapları aracılığıyla herhangi bir bilimsel değeri olup olmadığıyla ilgilenmeden kendileri açısından doğru olanı kitlelerine duyurmuş hem de derin analiz bilgisi gerektirmeyen açıklamaları kullanarak tabanlarıyla iletişim kurmuşlardır.

Yukarıda saydığımız örnekler düzleminde, Bolsonaro ve Trump'ın COVID-19 virüsünün kaynağına ilişkin çıkarım ve tahminleri, aşı, maske ve sosyal mesafe ile ilgili savdukları pozisyon, karantina tedbirleri dolayısıyla olası bir kapanmaya yönelik duruşları, etkililiği bilim insanları tarafından onaylanmamış ilaçları tedavi unsuru olarak görmeleri gibi unsurlar, sağ popülist liderlerin pandemi sürecinin yönetimindeki somut pozisyonlarını örneklendirmektedir. Söz konusu pratikler sağ popülizmin toplumsal olay

ve olgulara yönelik eleştirellikten uzak şüpheli ve konspiratif yaklaşımını, her türlü uzman görüşünün üstenci bulunup elitizme itilip reddedilmesini ve halkın gündelik kaygılarının manipüle edilip popülist liderin siyasal çıkarları doğrultusunda kullanımını güncel emsaller üzerinden kanıtlamaktadır. En önemlisi de halkla kurulan özdeşleşmenin getirisi, yani onlardan alınan desteğin yine pandemi döneminde neoliberal politikaların uygulanması için kullanımı, sağ popülizmin karakteristik özelliğini işaret etmektedir.

Sonnotlar

1- G. Debord'un Gösteri Toplumu için kullandığı "yaşayan insanın gösterideki temsili olan ünlü kişi, olası bir rolün imajını kendinde toplayarak, aslında bu bayağılığı somutlaştırır" ifadesi, popülizm için özellikle doğrudur (Debord, 1996: 60).

2- Bu iddianın aksine, sağ-popülist liderlerin kullandığı dilin, popülist olmayan liderlere göre çok farklı olmadığını iddia eden bir çalışma için bkz: (McDonnell ve Ondelli, 2022).

3- Ayrıntılar başka bir çalışmanın konusu olmakla birlikte aradaki farklılığı keskinleştirmek adına sosyalist ideolojinin, tarihi sınıf mücadelelerinin tarihi olarak okuduğunu not düşmek gerekir. Bu noktada sosyalistlere göre tarihin ilerletici unsuru sınıflar mücadelesidir ve toplumsal yapı öznel ya da *inşa edilmiş* karşıtlıklar üzerinden değil nesnel biçimde, daha açık ifadelerle üretim araçlarının mülkiyeti üzerinden yapılan ayırım çerçevesinde haritalandırılmalıdır. Bu haliyle sosyalizm, kapitalist toplumda üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulunduran burjuvazi ile bu mülkiyetten yoksun olan işçi sınıfı arasındaki *uzlaşmaz karşıtlığa* atf yapar. Söz konusu doğrultuda sosyalistler kendileri açısından çıkarlarının bir araya getirilmesi mümkün görünmeyen sınıfların iş birliğine, daha açık ifadelerle de sınıflar arası uzlaşma projelerine kapalıdır. Bütün bunlara karşın popülistler ise sınıfı değil halkı politik bir *olanak* referans alır ve onun inşası için politika yapar. Dolayısıyla temel karşıtlık sosyalistlerden farklı olarak sınıflar değil iktidar sahibi elitler ile iktidardan dışlanan halk üzerinden kurgulanmaktadır. Sınıfsal düzlemin kaybolduğu popülizmde mevcut üretim ilişkilerinin dağıtılıp yeniden kurgulanması ise söz konusu değildir. Nitekim sol popülist özneler açısından, İspanya'da Podemos, Yunanistan'da Syriza gibi partilerin ya da ABD'de Bernie Sanders gibi isimlerin söylem ve pratiklerine baktığımızda kapitalist üretim ilişkilerinin kaldırılmasından ziyade bölüşüm ilişkilerinin yeniden düzenlenmesine ve gelirin adil dağıtımına dayanan bir yaklaşımın benimsendiği görülmektedir. Latin Amerika'daki sol popülist hareketler içinde de özellikle Hugo Chavez'in "21. yüzyıl sosyalizmi", anti-empyralist yönelimleri dolayısıyla yukarıdaki politik öznelerin izlediği patikadan ayrışıyor olsa da Venezüela'da da üretim ilişkilerinin radikal bir tasfiyesinin gerçekleştiği söylenememektedir. Tüm bu karşıtlık içerisinde, Laclau ve Mouffe'nin sosyalizmle popülizmin bir araya getirilebileceğine yönelik tezleri var olmasına karşılık bunlar post-Marksist argümanlara yaslanmakta ve dolayısıyla

Marx ile Engels'in çerçevesini çizdiği tarihsel materyalist tarih okumasının dışında kalmaktadır. Nitekim Mouffe, politikayı emek-sermaye çelişmesine 'indirgemeye' devam eden ve "sınıf özcülüğü"yle malul olduğunu iddia ettiği kesimlerin, kurdukları teorik çerçeveyi "burjuva ideolojisi" olarak mahkûm edeceğini kabul edip ön almaktadır (Mouffe, 2023: 90).

4- Sağ popülist hareketlerin neoliberalizmle kurduğu ilişki diğer sağ ideolojik hareketler kadar pürüzsüz değildir. Daha açık ifadelerle sağ popülistler, temsil iddiasında oldukları yoksul halk kitleleriyle kurmaya çalıştığı ilişki dolayısıyla elit karşıtlığıyla karakterize edilirken, ekonomik milliyetçi yönelimleri dolayısıyla da yerli üretim ve sermayeyi destekler görünmekte ya da desteklemektedirler. Buna rağmen popülist sağın elitizm karşıtlığı ve zaman zaman dile getirdiği küreselleşme eleştirisi, bir sosyal devlet savunusu olarak değerlendirilmemelidir. Sonraki bölümlerde de inceleneceği üzere tüm bu söylemlere karşın sağ popülistler *genellikle* neoliberalizmin taşıyıcı ve uygulayıcı politik özneleri olmuştur. Burada 'genellikle' ifadesinin tercih edilmesi ise örneğin Fransa'da Le Pen gibi bazı liderlerin neoliberalizme ve serbest ticarete yönelik eleştirileri ile yoksullara yönelik sosyal destekler ile korumacı tedbirlerin hayata geçirilmesine yönelik önerileri dolayısıyladır. Ancak Le Pen'in henüz hükümet etme şansı bulamaması ve dolayısıyla politik pratiğinin test edilememiş olması bir yana, ileriki sayfalarda Trump örneğinde görülebileceği gibi bazı korumacı tedbirlerle neoliberalizm arasında mutlak bir çatışma bulunmamaktadır.

5- Sağ-popülist lider olarak Jair Bolsonaro'nun "oğlumun eşcinsel olmasındansa ölmesini tercih ederim" ya da "evet, ben bir homofobiğim" söylemleri buna iyi birer örnek olarak sunulabilir (Sullivan, 2018).

6- ABD'de siyahi bir yurttaşın polis tarafından öldürülmesinin ardından ülke çapında başlayan protestolar sırasında Başkan Trump'ın elinde İncil'le St. John's Kilisesi önünde verdiği ikonik poz bu noktada hatırlanabilir (NBC News, 2020).

7- Popülizmi neoliberalizmin yarattığı sosyal ve ekonomik krize bir *alternatif* olarak gören, diğer bir deyişle neoliberal teze karşı popülizmi antitez olarak değerlendiren iki çalışma için bkz: (Gerbaudo, 2022; Mouffe, 2023).

8- Salgınların, insanlık tarihinde ekonomik, siyasal ya da sosyal krizler kadar sık karşılaşılan olgular olmadığı açıktır. Dolayısıyla siyasi liderlerin görece olarak sık rastlanmayan ve dinamik yönetilmesi gereken böylesi bir olağanüstü durumda tamamen tutarlı ve karşılaşılabilecek tüm sorunları öngören ve ona göre aksiyon alan bir çerçeveden yönetmelerini beklemek gerçekçi olmayacaktır. Ancak burada vurgulanmak istenen unsur, popülist liderlerin tutarsız yaklaşımlarının (1) sadece olağanüstü dönemlerde değil, olağan koşullarda da süregelen bir hâl alması ve (2) pandemi boyunca yapılan açıklama ve uygulamaların, birbirleriyle karşıtlık ve yarış halindeki iki ayrı siyasi partiden çıkıyormuş gibi birbirine zıt olması anlamındadır.

9- ABD’de Covid-19 nedeniyle ölümler 200.000’i bulmuşken Trump’ın “endişe edecek bir durum olmadığına ve her şeyin kontrol altında olduğu”na yönelik açıklamaları dikkate değerdir (O’Kane, 2020).

10- Nitekim *post-truth* dönemi, hakikatle doğrudan bağlantısı olmayan kişisel kanaat ve düşüncelerin, gerçekmiş gibi sunulmasıyla karakterize edilir. Bu dönem de evrensel bilginin sorgulanıp reddedildiği post-modern zamanların bir sonucu olarak değerlendirilebilir çünkü post-modernizm, kişisel hakikatler arasında hiyerarşik bir üstünlük olmadığını savunur ve mutlak hakikati reddederek öznel/farklı gerçekliklerin geçerliliğini destekler. Dolayısıyla, *post-truth* olgusu, bireysel hakikatlerin mutlak doğruların yerini almasına olanak tanıyan bir post-modern sonuç olarak ortaya çıkmış, sağ-popülist liderler de bu ‘olanak’tan fazlasıyla yararlanmışlardır.

11- Burada elbette aşının bulunması ve sonrasında ise aşının tedarik sürecinin salt bilimsel unsurlar ve kaygılar tarafından koşullandığı iddia edilmemektedir. Tersine çeşitli ülkelerde aşığı bulmaya yönelik çalışmalar politik kaygılar ve çıkarlar etrafında şekillenmiş, aynı şekilde aşının tedarikinde de iktisadi güdüler ve siyasal bağlantılar etkili olmuştur.

12- Benzer durum, Covid-19’a karşı geliştirilen Sinovac’ın “Çin aşısı” olarak adlandırılmasında da görülmektedir. Zira yine Covid-19’a karşı üretilen Pfizer/Biontech aşısının “Alman aşısı” olarak isimlendirilmesi ise yok denecek kadar azdır.

13- Jair Bolsonaro pandemi boyunca Mandetta’yla birlikte 4 kez Sağlık Bakanını değiştirmiştir (BBC, 2021b) ve bu durum, Brezilya’da istikrarlı ve uyumlu bir salgın politikasının uygulanmasını imkânsız hale getirmiştir.

14- ‘Sakallı kadın’ ifadesi Bolsonaro açısından gerçekten inanılarak kullanılmış bir söz olmaktan çok, popülist liderlerin eşcinsellik karşıtı politikaları dolayısıyla cinsiyetlerin birbirine karışmasına yönelik duyulan bir endişenin ifadesi olarak da anlaşılabilir.

15- Altını çizmek gerekirse, burada yalnızca bir öncelik iddiasında bulunulmakta, bahsedilen öncelik dışındaki unsurların hiçbir değerinin olmadığı yönünde bir argüman ileri sürülmemektedir.

16- Bu ataerkil hiyerarşiyi, Trump ve Bolsonaro arasındaki ilişkiye de uyarlamak ilginç ve mümkün görünmektedir. Zira ilgili bölümde de değinildiği üzere Bolsonaro’nun Trump’u rehber edinmesi ve neredeyse O’na duyduğu hayranlık, bizzat *eşitler* arasında da daha fazla güç ve otorite sahibi olan erkeğin aslında hiyerarşik olarak da daha yukarıda olduğuna dair bir çıkarım yapmaya imkân tanımaktadır. Bu haliyle Trump’ın COVID-19’a karşı sunduğu çözüm önerilerinin Bolsonaro için de sorgusuz sualsiz makbul kabul edilmesi, böylesi bir çerçeveden de okunabilir.

Kaynakça

Abts K ve Rummens S (2007). Populism versus Democracy. *Political Studies*, 55(2), 405-424.

Albertazzi D ve McDonnell D (2008). Introduction: The sceptre and the spectre. *Twenty-first century populism: The spectre of Western European democracy*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1-11.

Aljazeera (2020). Brazil's Bolsonaro says he will not take coronavirus vaccine. *Aljazeera*, <https://www.aljazeera.com/news/2020/11/27/brazils-bolsonaro-says-he-will-not-take-coronavirus-vaccine>. Son erişim tarihi, 18/07/2024.

Arato A ve Cohen J L (2017). Civil Society, Populism and Religion. *Constellations*, 24(3), 283-295.

Balceri I (2017). What Does Populism Really Mean? A Political Science Perspective. *The Rise of Populism: Lessons for the European Union and the United States of America*. Riga: University of Latvia Press, 17-36.

Barbara V (2020). 'We Will All Die One Day,' My President Said. *The New York Times*, <https://www.nytimes.com/2020/04/14/opinion/coronavirus-bolsonaro-brazil.html>. Son erişim tarihi, 18/07/2024.

BBC (2020a). Coronavirus: World Leaders' Posts Deleted Over Fake News. <https://www.bbc.com/news/technology-52106321>. Son erişim tarihi, 18/07/2024.

BBC (2020b). Coronavirus: World Leaders' Posts Deleted Over Fake News. <https://www.bbc.com/news/world-latin-america-52316150>. Son erişim tarihi, 23/07/2024.

BBC (2020c). Coronavirus: 'I'm all for Masks,' Says Trump in Change of Tone. <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-53258792>. Son erişim tarihi, 20/07/2024.

BBC (2020d). Coronavirus: Trump to Defy 'Voluntary' Advice for Americans to Wear Masks. <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-52161529>. Son erişim tarihi, 20/07/2024.

BBC (2020e). Brazil's Jair Bolsonaro Ordered to Wear Mask in Public. <https://www.bbc.com/news/world-latin-america-53154890>. Son erişim tarihi, 22/07/2024.

BBC (2020f). Koronavirüs: Trump'ın Salgınla İlgili Açıklamaları Ne Kadar Doğruydular? <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54400400>. Son erişim tarihi, 23/07/2024.

BBC (2021a). Brezilya'da Covid Ölümleri 400 Bin Kişiyi Geçti, Bolsonaro'nun Salgın Yönetimi Hakkında Soruşturma Başlatıldı. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56938532>. Son erişim tarihi, 22/07/2024.

BBC (2021b). Covid-19: Brazil to Get Fourth Health Minister Since Pandemic Began. <https://www.bbc.com/news/world-latin-america-56410626>. Son erişim tarihi, 22/07/2024.

BBC (2021c). Covid: Bolsonaro Tells Brazilians to ‘Stop Whining’ as Deaths Spike. <https://www.bbc.com/news/world-latin-america-56288548>. Son erişim tarihi, 23/07/2024.

Belge M (2018). *“Siz İsterseniz...”*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Bērziņš J (2017). Neoliberalism, Austerity, and Economic Populism. *The Rise of Populism*. Riga: University of Latvia Press, 57-74.

Bruce Y Lee (2020). Trump: Without Coronavirus Testing ‘We Would Have Very Few Cases,’ Here Is The Reaction. *Forbes*, <https://www.forbes.com/sites/brucelee/2020/05/15/trump-without-doing-covid-19-coronavirus-testing-we-would-have-very-few-cases-here-is-the-reaction/>. Son erişim tarihi, 18/07/2024.

Canovan M (1981). *Populism*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.

Canovan M (1999). Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy. *Political Studies*, 47(1), 2-16.

Canovan M (2002). Taking Politics to the People: Populism as the Ideology of. *Democracies and the Populist Challenge*. London: Palgrave Macmillan, 25-44.

Cayla D (2021). *Populism and Neoliberalism*. Abingdon: Routledge.

Clark D (2020). Trump Suggests ‘Injection’ of Disinfectant to Beat Coronavirus and ‘Clean’ The Lungs. *NBC New.*, <https://www.nbcnews.com/politics/donald-trump/trump-suggests-injection-disinfectant-beat-coronavirus-clean-lungs-n1191216>. Son erişim tarihi, 18/07/2024.

Daniel W ve Daniel D (2020). ‘It’s going to disappear’: A Timeline of Trump’s Claims That Covid-19 Will Vanish. *CNN*, <https://edition.cnn.com/interactive/2020/10/politics/covid-disappearing-trump-comment-tracker/>. Son erişim tarihi, 18/07/2024.

De la Torre C (2000). *Populist Seduction in Latin America*. Ohio: Ohio University Press.

Dean J (2016). *Crowds and Party*. London: Verso.

Debord G (1996). *Gösteri Toplumu*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Deutsch S (2021). Populist Authoritarian Neoliberalism in Brazil: Making Sense of Bolsonaro’s Anti-environment Agenda. *Journal of Political Ecology*, 28(1), 823–844.

Duarte A (2023). *Pandemic and Crisis of Democracy: Biopolitics, Neoliberalism, and Necropolitics in Bolsonaro’s Brazil*. New York: Routledge.

Eatwell R ve Goodwin M (2018). *National Populism: The Revolt Against Liberal Democracy*. London: Penguin Books.

Eichengreen B (2018). *The Populist Temptation*. New York: Oxford University Press.

Euronews (2020). 'A Little Flu': Brazil's Bolsonaro Playing Down Coronavirus Crisis. <https://www.euronews.com/2020/04/06/a-little-flu-brazil-s-bolsonaro-playing-down-coronavirus-crisis>.

Fassin E (2019). *Popülizm: Büyük Hınç*. Ankara: Heretik.

Filho A S ve Feil F (2021). COVID-19 in Brazil: How Jair Bolsonaro Created a Calamity. *King's College London*, <https://www.kcl.ac.uk/covid-19-in-brazil-how-jair-bolsonaro-created-a-calamity>. Son erişim tarihi, 21/07/2024.

Finchelstein F (2021). *Faşizmden Popülizme*. İstanbul: İletişim Yayınları.

France24 (2020). Brazil's Bolsonaro Warns Virus Vaccine Can Turn People Into 'Crocodiles'. <https://www.france24.com/en/live-news/20201218-brazil-s-bolsonaro-warns-virus-vaccine-can-turn-people-into-crocodiles>. Son erişim tarihi, 22/07/2024.

France24 (2021). Brazil's Bolsonaro Links Pandemic to 'Germ Warfare'. <https://www.france24.com/en/live-news/20210505-brazil-s-bolsonaro-links-pandemic-to-germ-warfare>. Son erişim tarihi, 24/07/2024.

Gerbaudo P (2022). *Büyük Geri Tepme*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Golshan T (2019). Trump Said He Wouldn't Cut Medicaid, Social Security, and Medicare. *VOX*, <https://www.vox.com/policy-and-politics/2019/3/12/18260271/trump-medicaid-social-security-medicare-budget-cuts>. Son erişim tarihi, 24/07/2024.

Guriev S ve Papaioannou E (2022). The Political Economy of Populism. *Journal of Economic Literature*, 60(3), 753-832.

Harvey D (2005). *A Brief History of Neoliberalism*. New York: Oxford University Press.

Hawkins K A (2009). Is Chávez Populist? : Measuring Populist Discourse in Comparative Perspective. *Comparative Political Studies*, Şubat, 42(8), 1040-1067.

İnceoğlu Y G ve Çoban S (2023). *Popülizm ve Medya*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 12-15.

Jansen R S (2011). Populist Mobilization: A New Theoretical Approach to Populism. *Sociological Theory*, 29(2), 75-96.

Johns Hopkins University & Medicine (2023). Mortality Analyses, <https://coronavirus.jhu.edu/data/mortality>. Son erişim tarihi, 21/07/2024.

Karni A ve Thomas K (2020). Trump Says He's Taking Hydroxychloroquine, Prompting Warning From Health Experts. *The New York Times*, <https://www.nytimes.com/2020/05/18/us/politics/trump-hydroxychloroquine-covid-coronavirus.html>. Son erişim tarihi, 21/07/2024.

Keyman F (2023). Otoriter Popülizm, Söylemler, Stratejiler, Sınırlar. %1 içindeS. Ayata, dü. *Otoriter Popülizm ve Demokrasi*. Ankara: Sosyal Demokrasi Derneği, 43-57.

Knight A (1998). Populism and Neo-populism in Latin America, especially Mexico. *Journal of Latin American Studies*, 30(2), 223-248.

Krugman P (2016). Paul Krugman Commentary: Working-Class Voters Duped By Trump's 'Populism'. *The Columbus Dispatch*, <https://www.dispatch.com/story/news/2016/12/23/paul-krugman-commentary-working-class/22748943007/>. Son erişim tarihi, 31/07/2024

Lacerda N (2023). In Four Years of Bolsonaro, Healthcare Lost Funding, Quality and Reach. *People's Dispatch*, <https://peoplesdispatch.org/2023/01/05/in-four-years-of-bolsonaro-healthcare-lost-funding-quality-and-reach/>. Son erişim tarihi, 24/07/2024.

Laclau E (2005). *On Populist Reason*. London: Verso.

Linders N vd. (2023). Masculinity and Sexuality in Populist Radical Right Leadership. *Politics & Gender*, 19(3), 653-674.

Maher S ve Aquanno S (2023). From Economic to Political Crisis: Trump and the Neoliberal State. *Marxism and the Capitalist State*. Cham: Palgrave Macmillan, 99-120.

Mangan D (2020). Trump Dismissed Coronavirus Pandemic Worry in January — Now Claims He Long Warned About it. *CNBC*, <https://www.cnn.com/2020/03/17/trump-dissed-coronavirus-pandemic-worry-now-claims-he-warned-about-it.html>. Son erişim tarihi, 19/07/2024.

McDonnell D ve Ondelli S (2022). The Language of Right-Wing Populist Leaders: Not So Simple.. *Perspectives on Politics*, 20(3), 828-841.

Moffitt B (2022). *Popülizm*. Çev. Y Öner, İstanbul: Liberus Kitap.

Moffitt B (2021). *Popülizmin Küresel Yükselişi*. Çev. Y Öner, İstanbul: İletişim.

Mouffe C (2023). *Sol Popülizm*. Çev. A Yanık, İstanbul: İletişim.

MSNBC (2020). Transcript: The Rachel Maddow Show. <https://www.msnbc.com/transcripts/transcript-rachel-maddow-show-september-16-2020-n1260131>. Son erişim tarihi, 18/07/2024.

Mudde C (2007). *Populist Radical Right Parties in Europe*. New York: Cambridge University Press.

Mudde C (2014). The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition*, 39(4), 541-563.

Mudde C ve Kaltwasser C R (2019). *Popülizm Kısa Bir Giriş*. Çev. S E Türköz, Ankara: Nika Yayınevi.

İyiekici B (2024). Sağ Popülizmin COVID-19 Krizindeki Yansımaları: Trump ve Bolsonaro'nun Yaklaşımlarının Analizi. *Mülkiye Dergisi*, 48(4), 920-952.

Müller J W (2016). *What is Populism*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Müller J W (2019). False Flags: The Myth of the Nationalist Resurgence. *Foreign Affairs*, 35-41.

NBCNEWS (2020). Trump Stands in Front of St. John's Church Holding Bible After Threatening Military Action Against Protesters. <https://www.nbcnews.com/video/trump-stands-in-front-of-st-john-s-church-holding-bible-after-threatening-military-action-against-protesters-84206661837>. Son erişim tarihi, 22/07/2024.

Nick P W vd. (2020). Bolsonaro Calls Coronavirus a 'Little Flu.' Inside Brazil's Hospitals, Doctors Know The Horrifying Reality. *CNN*, <https://edition.cnn.com/2020/05/23/americas/brazil-coronavirus-hospitals-intl/index.html>. Son erişim tarihi, 19/07/2024.

O'Kane C (2020). "Trump Said Coronavirus "Affects Virtually Nobody," as U.S. Surpasses 200,000 Deaths". *CBS News*, <https://www.cbsnews.com/news/covid-it-affects-virtually-nobody-trump-coronavirus-rally/>. Son erişim tarihi, 18/07/2024.

Pappas T S (2016). *Modern Populism: Research Advances, Conceptual and Methodological Pitfalls, and the Minimal Definition*. *Oxford Research Encyclopedias*, <https://oxfordre.com/politics/display/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-17>. Son erişim tarihi, 23/07/2024.

Resnick D (2010). Populist Strategies in African Democracies. *WIDER Working Paper*, Ekim, Issue 114, 1-34.

Resnick D (2017). Populism in Africa. *Oxford Handbooks Online*, Ekim, 101-120.

Reuters (2020). In His Own Words: Trump and the Coronavirus. <https://www.reuters.com/article/world/asia-pacific/in-his-own-words-trump-and-the-coronavirus-idUSKBN26N0U7/>. Son erişim tarihi, 8/07/2024.

Reuters (2021). Bolsonaro Opposes Social Distancing as Brazil Sets Record 90,000 COVID-19 Cases. <https://www.reuters.com/article/business/healthcare-pharmaceuticals/bolsonaro-opposes-social-distancing-as-brazil-sets-record-90000-covid-19-cases-idUSKBN2B92Z9/>. Son erişim tarihi, 18/07/2024.

Rieder R (2020). Trump's Statements About the Coronavirus. *Fact Check*, <https://www.factcheck.org/2020/03/trumps-statements-about-the-coronavirus/>. Son erişim tarihi, 24/07/2024.

Saraçoğlu C (2017). Sağ Popülizm ve Faşizm Üzerine Yöntemsel Bir Tartışma: Küresel Örüntüler ve Ulusal Özgüllükleri Birlikte Anlamak. *Praksis*, 44-45, 1081 - 1104.

Sullivan Z (2018). LGBTQ Brazilians On Edge After Self-Described 'Homophobic' Lawmaker Elected President. *NBC News*, <https://www.nbcnews.com/feature/nbc-out/lgbtq-brazilians-edge-after-self-described-homophobic-lawmaker-elected-president-n925726>. Son erişim tarihi, 31/07/2024.

Şengül T (2011). *Muhafazakâr Popülizm*. Ankara: İmge Kitabevi.

The Guardian (2020). 'I'm Not Going To Do it': Trump Rejects His Own Administration's Advice on Masks. <https://www.theguardian.com/world/2020/apr/03/im-not-going-to-do-it-trump-refutes-his-own-administrations-advice-on-masks>. Son erişim tarihi, 18/07/2024.

Timur T (2020). *Popülizm Dalgası, Sivil Darbeler ve Osmanlı Hülyası*. İstanbul: Yordam.

Urbinati N (2022). *Ben Halkım*. Çev. B Ayoub, İstanbul: Tellekt.

Van Prooijen J W (2018). Populism as Political Mentality Underlying Conspiracy Theories. *Belief Systems and the Perception of Reality*. Routledge, 81-96.

Vazquez M ve Klein B (2020). Trump again defends use of the term 'China Virus'. *ABC News*, <https://edition.cnn.com/2020/03/17/politics/trump-china-coronavirus/index.html>. Son erişim tarihi, 18/07/2024.

Watson K (2020). Coronavirus: Brazil's Bolsonaro in Denial and out on a Limb. *BBC*, <https://www.bbc.com/news/world-latin-america-52080830>. Son erişim tarihi, 23/07/2024.

Weyland K (1999). Neoliberal Populism in Latin America and Eastern Europe. *Comparative Politics*, 31(4), 379-401.

Weyland K (2001). Clarifying a Contested Concept: Populism in the Study of Latin American Politics. *Comparative Politics*, Ekim, 34(1), 1-22.

WHO (2020). WHO Discontinues Hydroxychloroquine and Lopinavir/Ritonavir Treatment Arms for COVID-19. <https://www.who.int/news/item/04-07-2020-who-discontinues-hydroxychloroquine-and-lopinavir-ritonavir-treatment-arms-for-covid-19>. Son erişim tarihi, 21/07/2024.

WHO (2023). Coronavirus Disease (COVID-19): Masks. <https://www.who.int/news-room/questions-and-answers/item/coronavirus-disease-covid-19-masks#:~:text=To%20help%20reduce%20the%20spread,of%20ventilation%2C%20wear%20a%20mask..> Son erişim tarihi, 20/07/2024.

Wood E A ve Eksi B (2019). Right-Wing Populism as Gendered Performance: *Theory and Society*, 48(5), 733-751.